زیب مسند شوکت و کامگاری نگین خاتم ا
و نامداری نیروی بازوی کشور کشایان مصا
آموز فرمان روایان نور و الطاف رحمانی
بجنود آسمانی مرجع و مآب جمهور بعلو نفس
طینت مشهور بحسن خلق یکتای روزگ
روزگار را سرمایهٔ افتخار مرکز دایرهٔ م
ناصب اعلام قوت قدوه روٴسای عالی مقا
سنج شعراء ذوی الاحترام عندلیب گل
معانی گل سرسبد چمنستان سخندا
هر اهل زبان معیار هر صاحب بیان
فیض گستر شگفته رو لطیفه گو افصح الفصحا امی
نواب سپهر جناب امیر الممالک شمس
سید احمد علی خان بهادر ذوالفقار جنگ دا
و عم افضاله ظهور نمود که نسخهٔ مشتمل
اصطلاحات دیار دهلی و روزمرهٔ فصحای ا

معانی انچه در بعضی اشعار منظوم میگردد و فهم
دوردستان هرانانکه در امصار بعید واقع اند
بادراک کنهش نمی رسد بزیور تالیف آراستگی
یابد تا مطالعه آن انواع کنایت را صراحت بخشد
و بر طالبان این فن کار آسان گردد امتثالاً لامره
تحصیل این سعادت واجب دیدم وبتقدیم
ارشاد مصروف گردیدم اما چون این نسخه ایست
مبین مصطلحات ریخته باصناف لطایف معنوی
آمیخته لهذا بر عایت خطاب کار فرما موسوم
بشمس البیان فی المصطلحات هندوستان گردید
ودر سنه یکهزار دو وصد و هفت از هجرت نبوی
صلی الله علیه وسلم در شهر محرم الحرام بتاریخ
بیست و دویم در بلده مرشدآباد باتمام رسید
مامول از سخن سنجان نکته رس وروشن
ضمیران پاک نفس آنست که هرجا سهوی

وخطائی دریابند بچشم عنایت بپوشند بل در اصلاح
بکوشند * نظم * ای که در آئین سخن پروری * نیست
از انصاف طبعت را گزیر * از من مسکین
درین مشکین سواد * گر خطائی رفته است آهو مگیر *
بر ضمایر ارباب بصایر پوشیده نماند که اصطلاحات
مرقومه این نسخه متنوع است بر دو نوع نوعی
را بمحاوره عوام اختصاص و نوعی از روزمرهٔ
خواص علی ای حال هرچه در محاورهٔ آن دیار
مستعمل است برای دوردستان مستند
و آنچه در روزمرهٔ آن بلاد مروج است عزیزان
بعید را سند چه شعر هندی عبارت از زبان موزون
دهلی است پس هرچه مطابق آن باشد صحیح
و آنچه ورای آنست غلط و قبیح بالجمله حرفی چند
مرقوم نمود با ستعانة الملک الودود *
* حرف الالف * آش * بالف ممدوده و سکون

شین معجمہ طعامیست رقیق مثل شلہ و مثل آن
از مخترعات اہل ولایت و ہم عموما در محل طعام
چنانکہ گویند آب و آش تیار است و آش پکا ہی بتمامہ
کنایہ از آنست کہ برای آزار کسی مقدمہ سازند
افصح الفصحا مرزا رفیع سودا در ہجو امیر بخیل
زبانی خانسامان گوید * شعر * مجکو باورچی یون دو راتی ہین *
رہ تیری آشن کیا پکاتی ہین * و بدین معنی
در فارسیان ہم مستعمل * مولانا ظہوری
ترشیزی فرماید * شعر * کاسۂ خورشید لیسیدن
نمی آید ز من * کو فلک می پز زکین ہر روز
آش دیگرم * اودھیر نا بننا * بمزہ بواو
مجہول و دال و ہای ہندی بیای مجہول رسیدہ
و سکون رای ہندی کنایہ از انواع تخیل کہ در عالم
تنہائی خطور کند استادی و مولائی حضرت درد فرماید
* رباعی * کچھ آپہی گراکی آپہی کچھ چنتا ہی * کہتا ہی

کچھہ آپہی آپہی کچھہ سنتاہی * آیدر وہمیشہ بہہ دل دیوانہ * کیا کیا کچھہ اودہیرتاہی اور بنتاہی * داودہیرتبن مخفف اول است ونیز بہمین معنی مرزا علی نقی محشر گوید * رباعی * کیاکیاحرص وہوس کی دہن ہی دلکو * کس کس ڈہپ کی اودہیرتبن ہی دلکو * تشویش معاش مغز جان کہاتی ہی * دنیاکی غرض تلاش کہن ہی دلکو * آنکہونمین آنی * کنایہ ازآمد سکرا گرچہ عموما بر کل سکرا طلاق دارد اما بیشتر بر شراب مستعمل مولف گوید * شعر * دعوی میخواری اتنی ہی پہ تہاسرکارکا * پیتی ہی ایک آدہہ گہونت آنکہون مین بس آنی لگی * یعنی کیفیت وظاہراست کہ ضمیر لفظ کیفیت درمحاورۂ ہندی بتانیث استعمال دارد لہذا محذوف بودن آن بحیثیت نشست ردیف کیفیت پیدانمودہ * آنکہونکا آنا * کنایہ ازآشوب چشم

سخن سنج بی نظیر محمد تقی میر فرماید * شعر * عشق
نی ایزائین ہی دکہلائیان * رہ گئی آنسو تو آنکہین
آئیان * آپس مین رہنا * بہمزہ ممدودہ و فتح
ہای عجمی و سکون سین مہملہ کنایہ از آلودگی
فدوی محمد میر اثر فرماید * فرد * ہم کہان تو کہان
یہہ کہتی ہین * کہ یہ آپس مین دونو رہتی ہین *
و این مختص بمحاورہ زنان است * اوس پر جانی *
بدو معنی مصطلح یکی کنایہ از سردی بازار دوم
مراد از آب و تاب چیزی کہ بکمال صفا و صباحت
باشد مشتمل بر معنی اول مولف راست * برگ
گل پر بہی پہرا یک اوس سی پر جای و ہین * دیکہی
عالم جو وہ تیری عرق افشانیکا * و دوم میر حسن
گوید * شعر * جز اشک بلبل آب نہین گل شاخسار پر
کیا اوس بر گئی ہی چمن مین بہار پر ٭
* آگ لینی کو آئی تہی * در محلی گویند کہ دوستی

بدیدن دوستی آید و بی کاشت و توقف زود مراجعت کند
محمد تقی میر گوید * جلد مجھہ سوختہ کی پاس سی جانا
کیا تھا * آگ لینی گھر آئی تھی یہ آنا کیا تھا *
و از شعر سعید ای اشرف مستفاد شد
کہ در اہل ولایت ہم این اصطلاح مستعمل
است اشرف گوید * دل را از سینہ آن
بت سرکش گرفت و رفت * در خانۂ من آمد و
آتش گرفت و رفت * و اگر گویند کہ در شعر
سعید ارعایت تجنیس ظاہر نیست تا باصطلاح
ہندی مطابقت یابد گوئیم و او عطف کہ در گرفت
و رفت واقع شده مفید این معنی است و بر
متامل ظاہر * آنکھین پتھرانی * کنایہ از خیرگی
چشم کہ بکمال نگریستن عارض گردد حضرت درد
فرماید * اوس سنگدل کی وعدہ خلافی کو دیکھی *
پتھرا گئی ہین آنکھین میری انتظار سی *

* آنکھین تمہاری دیکھی ہین کہنا * خورد را بتجربہ کاری

ستودن وہم رعایت ادب از دست ندادن

مصطفی خان یکرنگ گوید * نرگس کتین مین ہرگز

لا تا نہین نظر مین * دیکھی ہین مین پیاری آغر

تمہاری آنکھین * آنکھہ دکھلانی * ترجمہ

چشم نمائی است کہ در فارسی مستعمل مولف

گوید * ویدہ انجم نہین ہی خشمگین ستی سرخ سرخ *

برق بھی کتنین ہمین اب آنکھہ دکھلانی لگی

* انگارون پر لوتنا * کنایہ از بیقراری کہ در عالم

رشک لاحق گردد ولی گوید * شعلہ خوجب سی

نظر آتا نہین * تب سی انگارون پہ لوتی ہی ولی *

* آنکھہ موندکی ایک چیز کا اختیار کر لینا *

کنایہ ایست از قبول بلا تامل میر سجاد گوید

* غیرون کو جان خواب مین غفلت کی دال کر *

ایکرات آکی سو رہو ہم پاس آنکھہ موند *

* او تنہائی گیرے * ہمزہ بواو مجہول و تای ہندی بالف کشیده و دو تحتانی و کاف فارسی بیای معروف و رای مہملہ بیار سیده فرقہ ایست از دزدان کہ روزانہ دستبرد کنند و این طایفہ بیشتر در افواج بسر برد و مرزا رفیع سودا در ہجو کوتوال مشتمل بر صفات انفارش فرماید * کسو کا گہتنہ کتنی و تیرا ہی * کوئی بہروا او تنہائی گیرا ہی * ایرّی دیکہو * بد قعید نظر بد گویند قلندر بخش جرات راست * رباعی * * گل رنگ حنا سی سرخ کرپاؤن کو * بیتہا تہا چمن مین جو وہ سرو دلجو * مینی جو کہا کہ ہی کف پا پہ بہار * ہنس کر لگا کہنی اپنی ایرّی دیکہو *

* ایک سی دن نرہنی * کنایہ از تغیر حالات آعم ازینکہ در زوال جمعیت گویند یا بزوال پریشانی میر سجاد گوید * ہجر کی راتین بہی آخر

کٹ گئین * ایک سی رہتی نہین ہین دن ہمیش *
* آنکھہ جھپکنی * تاب مقابلت نیاوردن
مولف گوید * مقابل حسن کی گرمی کی تیری کون
تاب ہووے * کہ سورج کی بہی تیری روبرو
آنکھہ اب جھپکتی ہی * آستین کا سانپ * کنایہ
از دشمن بغلی است مرزا فدوی گوید *
رفتہ رفتہ یار جوہر اپنی دکھلانی لگا * آستین کا سانپ
نکلا یہ تو جی کھانی لگا * آنکھو نمین گھر کرنا *
اصرار بر تصدیق قول خود نمودن بخلاف حقیقت معنی
مولف گوید * کہتی ہو گھر تیری آنکھو نمین
نہیں میںنی کیا * کون کراوی تمہین آنکھو نمین گھر کرتی ہو *
* آسمان سی گرنا * کنایہ از بہمرسیدن چیزی
کہ بی سعی دفعۃ حاصل شود و قدرش چندان
نباشد و این بیشتر بمحاورہ عورات مستعمل
مولف گوید * قطعہ * کوکہ توکال ہی اور جون شبنم *

طالب رنگ و بو تیرا ہون مین * پر نہ اتنا بہی
چان سہل سمجہی * آسمان سی نہین گرا ہون مین
* آنکہہ چورانی * کنایہ از چشم پوشی
است مولف گوید * ایسی کیا کی ہی ولا ہمنی
بتونکی چوری * دیکہہ کرہمکو جو یہ آنکہہ چورالیتی ہین *
* آنکہو مین کہٹکنا * در نظر ناگوار گذشتن
مولف گوید * جون اشک تو نظرون سی
کیونکرنہ گرا دیوی * آنکہو نمین تیری پیارے ہی
ہروقت کہٹکتا ہون * اولجہنا دلکا * عبارت
از گرفتاری دل است جرأت گوید * خوش ہوا
رہکی مین غم مین نہ کہین * دل الجہتا رہا کہین نکہین
* آنکہون مین خاک ڈالنی * بدو معنی
مصطلح یکی آنکہ جنس زبون را بمبالغہ تعریف
بچشم خریدار خوب نمایند و این خاصہ فروشندگان
غدار است و دیگر آنکہ چیزی را طرفۃ العین دست برد

کنند اول مشہور دویم مولف گوید * مجالس سی
رات دلکو میری صورت صبا * لیگئی سبہونکی
آنکہون مین وہ خاک دآل کی * آنکہین نیلی پیلی کرنی *
کنایہ از کمال خشم کہ اکثر درحالت غیظ رنگ رو
متغیرشود جرأت گوید * روز آنکہین نیلی پیلی کرجتا تاہی
وہ شوخ * بزم مین تو چشم حیرت سی نہ دیکہا کرہمین *

* حرف الباء موحدہ *

* بک لگنی * بفتح اول وسکون کاف تازی
کنایہ از یاوہ گوئی و بسبیل تحقیر مستعمل مرزا
رفیع سودا در ہجو فدوی لاہوری گوید * بیٹہی یہ وہان
رہتی ہین صبح سی لی شام تک * لگتی ہی اشعار کی
چارپہرانکو بک * و بکبک بتکرار نیز ہمین معنیست
و بہر دو را معنی مصدریہ حاصل و این ظاہرا از بق بق
گرفتہ اند چنانکہ مولوی معنوی فرماید * اہل دنیا کافران
مطلق اند * روز شب در جق جق و در بق بق اند *

* بسرام لینا * بالکسر و سکون میم بمعنی آسودن و شب گذراندن و این بیشتر در استعمال آزادان خانه بردوش است محمد قایم گوید * دل سایہ مین اُس زلف کی آرام لیا کر * تک شام کو تو مرغ تو بسرام لیا کر * بستر * معروف شفقی ومحبی مرزا رضا قلی آشفتہ فرماید * نہ بستر کا آشفتہ ہونا مقید * اری سارا عالم بچھونا پڑا ہی * بسترا * در محاورۂ فقرا بمعنی فرو دگاہ مستعمل مولف گوید * رباعی * ہو اجازت تو بزم مین تیری * آج رہنا ہو گوشہ گیر و نکا * اب کہان جائین سر پر آئی شام * دور ہی بسترا فقیرون کا * بدن پھل جانا * کنایہ از جوشش بثور کہ در ایام بہار بروز کند و عوام گرمی دانہ گویند ہدایت گوید * آتش سی داغ دلکی سراپا تو جل گیا * گلزار پھولی کیا کہ بدن سارا پھل گیا * بوجھہ پکڑنا * بواو مجہول وجیم ہندی کنایہ از تمکین و رزیدن بجا اف

حالات سابق واکثر بسبیل طنز گویند شرف الدین
مضمون راست * مہ رونی بوجھہ پکر آ مشکال ہوا ہی جینا *
* یارو خدا کرے خیر بہار ی ہی یہہ مہینا * باو بندی *
جاہ دادن بالاف وگذا ف چیزیرا کہ درحقیقت
اصلی نداشتہ باشد ابرو گوید * زندگی ہی سعراب کی سی طرح
* باو بندی حباب کی سی طرح * بتاو بنا *
بضم اول وتای مشددہ بالف کشیدہ درمحاں
فریب دادن مستعمل مرزا رفیع سوداور ہجو
امیر بنجیاں گوید * پیران کا گرآئی وقت طعام
* جای لقمہ کی کہای وہ دشنام * یونہیں اٹھہ جائین
اسکو دی بتا * مارین نہیں جھو تہی ہاتہہ سی کتا * بنانا *
بفتحتین کنایہ ازریشخند کردن مولف گوید * شعر *
* گہہ دیر میں بہیجا مجہی گہہ کنج حرم میں *
ای عشق غرض تونی مجہی خوب بنایا * باغ باغ ہو جانا *
مراد از شگفتگی خاطرہ آیت گوید * کس قدر ہی

تیری مقدم سی خوشی گلشن مین آج * دیکھہ
تجکو گل ہوا جاتا ہی کیسا باغ باغ * بھا بھا پھرنا *
بفتحتین کنایہ از غایت سکر ہد آیت گوید * ساقی
پھرون ہون مین تو نشی مین بھا بھا * دریا سی
کچھہ بہہ کم نہین موجین حباب کے * و مجازا کنایہ از
قطرہ سی کمظرفان است * بوتا سا قد * بواو
معروف و تای ہندی بالف کشیدہ کنایہ از پستی
قد معشوق کہ بکمال موزونی باشد مولف گوید
* بوتی سی تیری قد کا جس جا پہ پڑی سایہ *
وہان اور نکوئی بوتا جز سرو وسمن نکلی *
* بانیان پاون پوجنا * اقرار بر فیلسوفی مزوران نمودن
مرزا رفیع فرماید * جنی سجدہ کیا نہ آدم کو *
شیخ کا پوجا اونی بانیان پاون * و درینجا مراد
قایل ترجیح شیخ است بر شیطان * باو کا رخ بتانا *
کنایہ ایست از فریب دادن و این روزمرہ عوام

بازار است محمد تقی میر گوید * قالا نہیں ایک مجکو پتنگ آج اور آتی * بہتون کتین باو کا رخ اونی بتایا *

* بال بیکا نہووے * تاکید آور مبالغہ احتیاط چیزی بشخص حاضر گویند و آین ظاہرا ترجمہ ہمان است کہ در فارسی گویند سر مونقصان نشود استادی ومولائی حضرت درد فرماید * ای شانہ تونہو جو دشمن ہماری جی کا * ہان دیکہیو نہووے زلفو نکا بال بیکا *

حرف الباي عجمي

* پانی پی پی کوسنا * کنایہ از کثرت بد دعا است کہ در ہیچ حال فوت نکنند مرزا علی نقی محشر گوید *رباعی * کیا ظلم ہی دلمین بس سوسا کیجی * جب یاد لب جام کا بوسا کیجی * ایذا ہی سخت محتسب کی ہاتہون * بانی پی پی کی اسکو کوسا کیجی *

* پاتون آلگنا درخت کا * کنایہ از برگ ریزی درخت است در ایام خزان و مجاز اور محاں

انمامی قوت و استعداد مصطلح اعم ازینکه
دربیداد معشوق طاقت وآرام اتمام بپذیرد و یا بحوادث
روزگار عدم اسباب دست دہد جناب مرزا
رفیع فرماید * نظم * احوال کی ہماری تجکو تو کیا خبر ہی *
گذری ہی جسکی جی پر سو ہی یہہ جانتا ہی *
آنکھونکی گردسیری مژگان کی ہی یہ صورت *
گویا کنار دریا خس بہہ کی آرا ہی * اور دل جو ہی
بغلمین سو اسطرح کا پہوڑا * ہرگز نہ وہ پکی ہی
ظالم نہ پہوتتا ہی * القصہ کیا کہون مین
گلشن مین زندگی کی * تجہہ بن نہال سودا
پاتون ہی آلگاہی * پانون چل جانا * وقوع تحمل
و استقلال میر حسن در سحر البیان مشتمبر
قحط سالی لکہنو آورده * غریبون کا دل ہاتکلنی لگا *
توگل کا بہی پانو چلنی لگا * پانون نکالنی * گویا پا از حد
اعتدال بیرون داشتن است حضرت درد

قدس سره فرماید * تھمتی نہیں زنہار کسو کی یہ سنبھالی * بایطرح پکھہ ان آنسوون نی پانو نکالی *

* پتلی * بضم اول وسکون فوقانی ولام بیای معروف در ہندی مردمک را گویند و پتلی کا تارا کرنا جادادن است کسی را در چشم مصطفی خان یکرنگ گوید * اگر آوے میری گہر وہ پیارا * کرون اوس ماہ کو پتلی کا تارا * پچھار آین کہانی * بفتح اول وجیم ہندی بالف کشیدہ ورای ہندی بیای مجہول رسیدہ وسکون نون کنایہ از صدمات برداشتن است مرزا رفیع سودا در ہجو اسپ گوید * دیکھی ہی جب وہ توبرہ و تہان کی طرف * کہاتا ہی دانہ کہاس کی جاگہ سدا پچھار * یعنی از ناطاقتی برزمین می افتد * پی جانا بات کا * طرح دادن در جواب سوال است آبرو گوید * سخن اورون کا تشنہ ہو کی سننا اور سب کہنا * مگر جب آبرو کی بات کو اسدنا تو پی جانا *

پیت بھر جانا بیای مجہول و سکون تاء ہندی مراد از تنگ ظرفی ناکسان است محمد حاتم گوید* اندنو نہین دیکھہ کر ہمکو اپھرتی ہین رقیب * پیت انکا ہی بھر اکل پرسون مرتی ہین رقیب* مخفی نماند درین شعر بحیثیت معنی اصطلاح لطف دیگر کہ عبارت از تداخل است کیفیت پیدا نمودہ * پسنا * بکسر اول و سکون مہملہ و نون بالف کشیدہ خستگی یافتن مخصوص در عالم تعشق حضرت درد فرماید * * مرتا نہین ہون پچھہ میں اوس سخت دلکی ہاتھون * پستا ہون آپ اپنی کم بخت دلکی ہاتھون *

پانی سی پتلا کرنا کمال تفضیح نمودن مصحفی گوید * چشم نی رورو کی دریا کردیا * ابر کو پانی سی پتلا کردیا * پسلم پھر گئی * بفتح اول و سکون مہملہ و لام بیای معروف رسیدہ کنایہ ازان است کہ در حالت غیبت براحوال شخصی اطلاع شود

مولف گوید * جب غم سی ہوا وہ کہین رات کو نار *
یہان درد سی اپنی بہی پسلی پہڑک گئی *
* پہاڑ سی راتین * کنایہ از طول شبہای
مصیبت سجاد گوید * کس طرح کو ہکن پہ
گذرینگی * ہجر کی یہ پہاڑ سی راتین * پانی نہ مانگنا *
در اول ضرب شمشیر زخم کاری خوردن و معاً جان
دادن مبتلا سوز گوید * رباعی * جو تجہسی بلای ناگہانی مانگی *
یاراہ عدم کی کچہہ نشانی مانگی * دیکہا لت اوسی
تو اپنی شمشیر نگاہ * جس کا مارا کبہی نہ پانی مانگی *
* پانی تہن لگانا * بفتح اول ولام بیای معروف
وفتحہ تای ہندی وسکون نون در فکر تخریب
کسی بودن سودا در ہجو بنجیان زبانی خانسامان گوید
* نان باکو جو دیکہو بہر کی نظر * مجہسی کہتی ہی یون
وہ گیدی خر * تنکی مشرف کی گہر لگا و لگا *
* اور پانی تہن تیرا پکاوی لگا * پولی تلی گذران کرنی *

کنایہ از کمال تجرد و عدم اسباب ہدایت گوید

* ہوا ریش دراز شیخ سے معلوم یہ ہمکو *
کہ یہ زاہد بھی ایک پولی تلی گذران کرتا ہی *

* پانو گاڑنا * کنایہ از عالم استقلال محمد تقی میر فرماید * یارب رہ طلب مین کوئی کب تلک پھری * تسکین دے کہ بیٹھہ رہون پانو گاڑ کر *

* پانو پھیلا کر سونا * عبارت از کمال فارغبالی است جرأت گوید * ہاتھہ کھینچا زندگی سے جب بزیر چرخ آہ * تب دیا فتنی نی سونی پانو پھیلا کر ہمین * پانی بھرنا * اقرار بر عجز نمودن مولف گوید * عجب کیا ہی مہ کنعان بھی یہان پانی بھری اکثر * اگر صورت زرا دیکھی تیری چاہ زنخدان کی * پانو دہو دہو پینی * کنایہ از فرط اعتقاد مولف در نعت گوید * طوف قدم شریف جسدم کیجی * مقصود دلی تمام اوسدم لیجی *

ظاہر ہی یہ تب جوش سی اسکی طپش * ایسی ہاد یکی پانو دہو دہو پیسی * پیالا ہونا * در اصطلاح ازادان کنایہ از رخت ہستی بر بستن آمدہ مولف گوید * اری می نوش تو بہی آپکو جلدی وہان پہنچا * گدای حسن کو کہتی ہین تیری آج پیالا ہی * * پس انداز * بفتح اول و سکون مہملہ انچہ بعد از صرف نگاہدارند و روزگار پیشہ آنرا مایہ توکل نامند کہ در ایام عطلت بکار آید محمد بقا گوید * یہ گل اندام جو صرفی سہی تنک ایک ناز کرین * کام لین زلف سی کاکل کو پس انداز کرین * بباید دانست کہ حروف چند بامتزاج ہای مختلط الترکیب در زبان ہندی براسم علحدہ قرار یافتہ اند و در تلفظ از ہم متفاوت گردیدہ چون * با * کہ منقسم بر دو قسم است اگر بای تازی بہا مخلوط شود * بہی * خوانند و تحت او بعلامت

موحده یک نقطه کنند و اگر باء عجمي مرکب گردد

* پهی * خوانند و درانجا سه نقطه گذارند و

علی هذا القیاس * ورتا و جیم ودال ورا و کاف *

امتیاز پیداست و هر یکی بجای خود مذکور شود

انشاء الله تعالی *

* حرف الباء هندی *

اما از نوع اول * بهیگتی جانا رات کا * بیای معروف

وسکون کاف عجمي و فوقانی بیای مجهول رسیده

کنایه از گذشتن شب است که در صحبت عیش

و طرب بگذرد و سرور اهل مجالس آناً فاناً در ترقی

باشد میر حسن در تعریف کاکل بی نظیر مشتمل بر

عالم غسل بیان نموده * نهی کا تها با لونکی عالم عجب *

* نه دیکهی کوئی خوبتر اوس سی شب *

* کهون اسکی عالم کی کیا تم سی بات *

* که جون بهیگتی جاے صحبت مین رات *

* بهاری پتھر چوم کی چھوڑ دینا * دست بر دار شدن
از امری است که برآمدن از عہدهٔ آن مقصور نباشد
یکی از شعرا گوید * ہمنی اوس سنگدل سی منہہ موڑا *
بھاری پتھر تہا چوم کر چھوڑا * بہک جانا *
بفتحتین و سکون کاف تازی کنایه از وقوع
حیرت ناگہانی که دفعتہً رو دہد مرزا رفیع سودا در
قصیدهٔ سالگرہ گوید * حسن ایسا کہ جسی ماہ
شب چاردہم * یکبیک دیکہی تو بکچند وہ رہ جای
بہچک * بہبہوکا * بفتحہ اول و دوم بواو معروف
و کاف تازی بالف کشیده مراد از شعلہ روئی
معشوق مولف گوید * بہبہوکا سا تد رکہرا ہی
ای رشک قمر کا * زرا ہتا تو جانا کر کہ جلتا ہی
جگر کا * اما از نوع دویم * پہیکا * بیای
معروف و کاف تازی بالف کشیده بمعنی بی نمک
آمده * و پہیکا لگنا نظرون مین کنایه از کمی رنگ چیزی

که در مرتبهٔ خود ناقص باشد ناجی گوید * نمکین حسن
دیکهہ کر پی کا * رنگ گل کا بجھی لکا پہیکا * پہپہولی *
بفتح اول و دویم بواو مجہول ولام بیای مجہول
رسیده جمع آبله و پہپہولی دلکی بہوڑنی حسرت
دل بر آوردن خان آرزو فرماید * مینخانی بیچ
جا کر ستیشی تمام توڑے * زاہدنی آج اپنی دلکی
پہپہولی پہوڑے * پہونک پہونک کی پانود ہرنا *
ہر دو بواو معروف و نون غنه باکاف تازی کار
باحتراز نمودن و راه باحتیاط رفتن ہدایت گوید
* زمانه بسکه نازکتر ہی بلبل خاطر گل سی *
* صبا بہی پہونک اس گلستا نمین پانو دہرتی ہی *

* حرف الثای منقوطه *

* ثل * بکسر اول و سکون ثانی نام گنجه که
قسمیست از اقسام حبوب و در اصطلاح عرصهٔ
یکدم بلی از آنهم کم معتبر خان گوید - ثل مین دل لی گی

یون بکرتی ہو * کہ گویا ان تلونمین تیاں نہین *

* تارے گننی * کنایہ از شغل تنہائی مولف

راست * انتظاری مین تیری کل کی طرح ایمہ رو*

آجکی رات بہی گنتی ہی کتی تارو نکو * تہ کرر کہو *

در اظہار بیغرضی و استغنا گویند میر سجاد گوید

* یارکاجامہ ہمین ہیگا عزیز * یوسف اپنا پیرہن تہ کرر کہی *

* توڑ نا جوڑ نا * کنایہ از کمال قدرت

واختیار ہدایت گوید * سر رشتہ محبت یارونکی

ہاتہہ ہی کیا * وہ آپہی توڑتی ہین اور آپہی جوڑتی ہین *

* تنکی چننی * بکسر اول و سکون نون وکاف

تازی بیای مجہول کنایہ از غلبہ سکر کہ نہایت

بیہوشی آرد و مجازا در محل مسخ شدن نیز

مستعمل شرف الدین مضمون گوید * سبزی یہ

خط کی دیکہہ کی پیاری عجب نہین * گرہو کی مست

بہنگ بہر تنکی زرا چنی * تو لنا نظر و نمین *

سنجیدن قدر وشهد ار است جناب درد فرماید

* رونی کو میرے تولی هی و د نظرو نمین * اس گوهر

اشک کی بهی رتی جهکی * تل دهرنیکو جا گهه نهانمین *

بکسر اول وسکون ثانی کنایه از تنگی جای مجلس

که بکثرت مردم باشد میر حسن در مثنوی گلزار ارم

گوید * تجوم ماه رویان اسقدر تها * که همکو

دلکی پس جانیکا ڈر تها * نپای خال نی اس حسن مین ره *

بهم پهنچی نه تل دهرنی کو جا گهه * تلوی سهلانی

تقریظ در خوشامد نمودن مولف گوید * هی یه پامالی

خون دل عاشق هی کا فیض * مهندی اسطرح

جو تلوی تیری سهلاتی هی *

* تمنی اوڑائیان اورهمنی بهون کهائیان * در مقامی

گویند که طرف ثانی سخن سازی کند وخود را بر تصنع

او اطلاع باشد هدایت گوید * باتین یه کسکی

آگی بناتی هو میری جان * تمنی اوڑائیان هین

سو یہان بہون کہائیان * تلوون سہی آگ لگنی *
کنایہ از کمال غیظ و غضب سجاد گوید * مہندی کو
کف پاسی تیری لاگ لگی ہی * مین کیا کرون
تلوون سی میری آگ لگی ہی * تالادری *
نام صحرائیست کہ در نواح سر ہند واقع و اکثر
قطاع الطریق دران میدان قافلہ غارت کنند و در
عرف حال این لفظ عموما بر جمیع محال خطر اطلاق
دارد مرزا رفیع در ہجو کوتوال و بی انتظامی
شاہ جہان آباد گوید * دیکھی ہمنی جو راہ
چاندری کی * پشم ہی رہزنی تالادری کی * تالی *
فوقانی بالف کشیدہ و لام بیای معروف بمعنی
دستک آمدہ و این در سہ محل استعمال
دارد گاہی در مقام طلب کہ صدای آن دلالت
بر وجود شخص کند مرزا رفیع در مطلع قصیدہ
سالگرہ گوید * صبح ہوتی جو گئی آج میری آنکہ جہپک *

دی خوشی نی وہین آکر در دل پر دستک *
وگاہ در ضحک واستہزا استعمال گرد وہدایت گوید
* کرم شب تاب آنکر چمکی ہی گرد اوس ماہ کی *
کیونہ لڑکی دیکھہ کر اسکو بجاوین تالیان * وگاہی *
ارباب موسیقی را ازین عمل نظم تال منظور
باشد وبہ ین حیثیت در تالی یای نسبت اعتبار
شود وتالی ایک ہاتہہ سی بجنی بتمامہ کنایہ ایست
از امر ممتنع الوقوع کہ دوستان در عالم اخلاص
بسبیل شکایت گو بندہ آیت گوید * شعر *
* کہین سناہی کہ ایک ہاتہہ سی بجی تالی *
* جو اپنی چاہ کرے ہم بہی اسکی چاہ کرین *

* حرف التاء ہندی *

واین نیز بر دو قسم است اما از نوع اول
* تکر پہاڑسی لینی * مقابل شدن باکسی کہ
قدرت مقابلہ آن نباشد میر سجاد گوید

* کوہ کن کیون نہ سر کو پہوڑ مرے *
لی ہی جاکر پہاڑ سی ٹکر * ٹپکی پڑنا عورت کا *
بفتح اول و سکون بای عجمی وکاف تازی
بیای مجہول کنایہ از میلان خاطر اوست بمباشرت
مولف گوید * مستی مین بسکہ ٹپکی ہی پڑتی تہی
دختِ رز * ہونٹون سی میری ہونٹہ کل اپنی رگڑ گئی
ٹٹی کی اوت مین شکار کہیلنا * در پردہ
کار کردن سجاد گوید * مژگانکی صف مین چہپکی
نگہہ یون کرے ہی چوٹ * صیاد جون شکار کی
ٹٹی کی بیٹھی اوت * ٹپکنا پہوڑی کا * بفتحتین و
سکون کاف تازی و نون بالف کشیدہ کنایہ از
پختن مواد اوست جناب مرزا رفیع سودا فرماید
* طپش نی اندنون دلکی نئی صورت نکالی ہی *
* ٹپکتا ہی پڑا رانون کو یون پکتا ہو جون پہوڑا *
امّا از نوع دویم * تہوتہانا منہہ کا * چین بر جبین

زدن است میر حسن گوید * غمگین نہو حسن تو بہہ
نازہی تجہہ ہی پر * یون اور کی تو آکی وہ منہہ تہو تہا کی بیٹہی *

* حرف الثای مثلثہ *

شعریکہ مشتمل بر اصطلاح باشد درین حرف کم بنظر گذشتہ

* حرف الجیم تازی *

* جگ * بضم اول وسکون کاف عجمی در ہندی بمعنی
قرن آمدہ و در اصطلاح آنکہ دو نرد چوسر کہ در یک
خانہ باشند قضایاں علی خان در مثنوی زبانی معشوقہ
گوید * سدا غم کی چوسر بچہا کر حریف * بہرہ کولی
بیٹہی ہون اپنا حریف * سو کیسی ہی پہرتی ہی ہر حال مین *
کئی جگ ہوی مجکو جنجال مین * جی مین جل جانا *
کنایہ از پیچ وتاب خوردن در حالت رشک:
میر سوز گوید * جو تیری قد کو دیکہی شمع پانی ہو
پگہل جاوے * مجہی دیکہی اگر پروانہ اپنی جی مین
جل جاوے * جی کی امان مانگنی * مقدمہ آداب است

در عرض مطلب کہ اول این لفظ گویند و
من بعد بر التماس مدعا آیند مہر سوز گوید
کہون یک بات مین تجہسی اگرجی کی امان پاون
*مجہی قربان ہونی دے تیری قربان ہو جاؤن *
* جی پگہل جانا * بیای معروف وکسرہ بای عجمی
وفتحہ کاف ہندی وسکون نون کنایہ از مبلان
خاطر است ہدایت گوید * دل پر ہزار حرف
شکایت سی تہا ہجوم *کہہرے کو دیکہتی ہی پہ
کچھ جی پگہل گیا * جان پر کہیلنا * کنایہ از اختیار
نمودن امریست کہ در حصول آن ہلاکت خود
متصور گردد جرأت گوید * رباعی * پیدا ہوا جب سی خون
دل ہی مین پیا * اب تک مرمر کی عشقبازی
مین جیا * کوئی اور نہ کہیل کہیل آیا مجکو * طفلی مین
بہی جان ہی پہ کہیلا مین کیا * جی ہارنا کسی چیز سی *
باز ماندن از امریست کہ بمقتضای جبن جرات

بر اختیار آن نباشد محمد تقی میر گوید * عشق بازی میں کیا موی ہمین میر * آگی ہی جی انہونی ہارا تھا *

* جی چھپانا * عبارت از پہلوتہی کردنست میر گوید

* ع * مدت ہوئی کہ تاب و توان جی چھپا گئی

و جی چورانا نیز از ہمین عالم است و بکثرت عرف محتاج سند نیست

* حرف الجیم عجمی *

چبا چبا کی باتین کرنی * بتکلف حرف زدن و بیدردانہ سخن گفتن محمد تقی میر گوید *

ایکرنگ پان ہی اسکا دل خون کن جہان ہی *

پہونچی ہمین اُسکو باتین کرنی چبا چبا کر * چل سکنا *

بفتح اول بمعنی توانستن و قدرت یافتن سجاد گوید

* کیا کرے پانوبہی کہ جنگل مین * کچھ نہین آبلون سی چل سکتا * چپنی بھر پانی مین ڈوب مرنا *

کمال منفعل شدن و انحطاط مرتبہ خود دیدن مرزا رفیع سودا

در تعریف چاه مومن خان گوید * جتنی روی زمین پر تہی کوی * چھپنی بھر پانی لیکی ڈوب موی *

* چکای دینی * بضم اول وکاف تازی بالف کشیده و دو تحتانی بمعنی نظر غلط کردن است وبیشتر عوام بازار استعمال کنند میر فرزند علی موزون گوید * چکای دی کی چترائی سی جانا کیا قیامت ہی * نگاہین جس طرف لڑتی ہین تیری ہمنی انکھیان * چپنی چاٹنی * بفتح اول و سکون بای عجمی و نون بیای معروف کنایه از کمال قناعت واین نیز مستعمل عوام است مرزا رفیع در ہجو طفل معطی گوید * باپکی گہر کی چاٹ کر چپنی * کر و گذران یار و تم اپنی * چوپٹ کرنا * ویران بحت نمودن مرزا رفیع در ہجو کوتوال گوید * اپنی در وازے آگی رکہہ نت کہت * کئی ہین اسنی گہر کی گہر چوپٹ * چتکیونمین اُورانا * بضم اول

و سکون تای ہندی وکاف تازی مکسور و تحتانی بواو مجہول و سکون نون کنایہ از اختلاطیست کہ ظرفا با اہل ملاہت کنند وہم در جائی مستعمل است کہ شخص را باطایف الحیل ناکام بگذارند ہدایت گوید * آہ وفغان سنی نہ کبہی عندلیب کی * بلبل کو گل نی جتکیون ہین مین اوڑا دیا *

* چور لگنا شمع کو * کنایہ از زود گداختن شمع است کہ بصدمہ باد نقصی باو رسد و قبل از وقت معمول تمام شود میر اثر فرماید * و مبدم یکچہ گہلا ہی جاتا ہون * شمع کی طرح دلکو چور لگا *

* چوتی کا ہونا ایک چیز کا * بواو مجہول و تای ہندی بیای معروف کنایہ از یکتائی ان چیز است چنانکہ در فارسی گل سرسبد خوانند میر حسن در تعریف جعد بدر منیر کہ در ہندی آنرا چوتی گویند ہمین اصطلاح آوردہ و فی الواقع خالی از لطف

بیت * ستمگاروں میں گو سب ستی ہی
وہ اوتار * پہ کہتی ہیں چوتی کا اسکو ستگار *
* چاند کا کھیت کرنا * کنایہ از طلوع شب مہتاب
و نمودہا لہ روشنی میر حسن در تعریف سبز پوشی
بی نظیر گوید * وہ حسن اور وہ پوشاک اور وہ شباب
* زمرد میں جون جلوہ آفتاب * کہی تو
کہ شب چاندنی آن کی * اُنکا لاتہا منہہ کھیت
سی وہان کی * و درین معنی لفظ کھیت لطیفہ
بخشیدہ فتامل * چمکنا * نشو و نما یافتن و ہم خشمگین شدن
مثال اول ہدایت گوید * یہ نکتہ جو ہرآئینہ سی روشن
ہوا دلپر * کہ اکثر اس زمانی بہیچ نا کاری چمکتی ہین *
دویم مولف گوید * تنہا نہ اشک ہی پچھ
ہین مجہہ پہ گرم ہوتی * آتی ہیں لخت دل بہی ابتو
چمک چمک کر * چال * بفتح اول و سکون ثانی
بدو معنی مصطلح یکی وقوع برہمی و ہزیمت در انبوہ

و دویم بمعنی تحاشی مثال اول مولف گوید
* چل بسی صبر و قرار و طاقت و تاب و توان *
چلتی ہی تیری سبھون مین یکبیک چل پڑ گئی *
و دویم محمد تقی میر گوید * آوارہ میرے ہونیکا
باعث وہ زلف ہی * کافر ہون اسمین ہووی اگر
ایک بال چل * چرخ چڑہنا * کنایہ از صفا و موزونی
تقطیع یاقن و خوش اسلوب کشتن محمد بقا گوید * منہہ
اسکا صفائی تیری تلوے کی پناوے * خورشید ہزار
اپنی تئین چرخ چڑہاوے * چارپای * چیزیست
کہ برای خوابیدن موضوع و آن چار چوب پایہ دار
است کہ بریسمان بافند و معنی اصطلاحی آنکہ در
وقت جنگ چون کشتہ و زخمی را بران اندازند برین قیاس
در روزمرۂ اہل لشکر مراد از شمار چارپای
گویا شمار زخمیان و کشتگان است و درینصورت
ظرف بجای مظروف مستعمل گردیدہ و ظاہرا

این هم از همان عالم است که قارورہ سرخ و نهر جاری گویند حال انکه قارورہ علم شیشه بول است و سرخی آن کنایه از رنگ بول و همبرین نمط نهر نیز جاری نیست بلکه آب آن جاری علی ای حال سند اصطلاح مذکور از کلام میر صاحب یافت شده * تیری گلی سی سدا ای کشندۂ عالم * هزارون جاتی هوئین چار پائیان دیکهین * چراغ ٹهنڈا کرنا * خاموش کردن چراغ است مولف گوید * پیری مین صرف سردی هر داغ کیون نهون * ٹهنڈا کرے هی هر کوئی وقت سحر چراغ

* حرف الجیم هندی *

اما از نوع اول * جهمانک * بفتحتین و سکون کاف تازی کنایه از دیدن چیزی که از دور محسوس شود و خوب مفصل بنظر در نیاید مولف گوید * شعر * اُسکی جهمانک سی آنکهه عبث اپنی لڑکی *

گیا بیٹھی ہم پریہ بجلی سی پڑ گئی * و گاہی بمعنی عکس روشنی ہم مستعمل میر حسن در تعریف کہاران پالکی ہی نظیر گوید * کہارونکی زربفت کی کورتیان اور اونکی دہی پانون کی پہورتیان * بدہین پگڑیان تاش کی سراو پر * چکا چوندہ مین جس سی آوے نظر * وہ ہاتھو نمین سونی کی سوتی کڑے * جہلاک جس کی ہر ہر قدم پر پڑے * و بمعنی درخشندگی نیز مستعمل ومعروف است * جہلابور * بفتح اول ولام بالف کشیدہ وموحدہ بواو مجہول وسکون رای مہملہ چیزی را گویند کہ نہایت درخشان باشد ہم در مقام ماسبق میر حسن آوردہ * ہزارون ہین اطراف مین پالکی * جہلابور کی جگمگی نالکی * * جہلا جہلی * نیز بہمین معنی است لاکن این ہر دو اختصاص باقمشہ زرتار دارند نہ باجواہر وسیم وزرا ما از نوع دویم * چہاتی پر مونگ دلنا *

کنایہ ازانست کہ معشوق حضور عاشق با دیگری مختلط شود محمد قایم گوید * گندمی رنگ جو ہی دنیا مین * میری چہاتی پہ مونگ دلتا ہی * چہیرنا * بیای مجہول و سکون رای ہندی و نون بالف کشیدہ بدو معنی مستعمل اولا سر سخن وا کردن و ثانیا از راہ شوخی و ظرافت مختلط شدن نواب امارت مآب محبت خان بہادر شہباز جنگ دام اقبالہ و عم نوالہ فرماید * کسی سی گو جدا ہین مثل تار ساز ہم لیکن * ذرا چہیڑی سی ملتی ہین ملالی جسکا جی چاہی * چہڑک کر بیچنا * بکسر اول و فتحہ رای ہندی و سکون کاف تازی مبالغہ در تعریف جنس خود کردن است در حالت فروش و مجازا کنایہ از بازار فروشی یکی از شعرا گوید * ہو کیون نہ چمن مین گرم گل کا بازار * شبنم جب اسی خوب چہڑک کر بیچی * چہری تلی دم لینا * بضم اول

ورای مہملہ بیای معروف گونہ متوقف شدن و تحمل
ورزیدن در طالب مدعا لمولفہ * دلا فراق مژہ مین
تو یار قاتل کی * ترتپہہ نہ آتنا ذرا تو چہری تلی دم لی *
ومن حیث التلفظ تحقیر طالب ظاہر است درینمعنی
چہچہوندر نامی است یکی از اقسام حشرات الارض
کہ از موش خرد تر باشد چون در رفتار خیلی
سرعت دارد بدین اعتبار آتش بازان نام
یکی از اقسام آتشبازی قرار دادہ اند کہ او نیز
وقت آتش گرفتن ہمین حالت پیدا می کند ودر فارسی
ہم کہ بہمین معنی موشک آمدہ کاف در کلمہ علامت
تصغیر است طغرا گوید * چو موشک واکند آہم
گر آتشبازئی شوقت * بود در دست مژگان
ہر طرف مہتابی اشکم * وموشک دوانی
کہ در اصطلاح فارسیان کنایہ از آتش اندازی
اہل نفاق است بہمین معنی در ہندی نیز چہچہوندر

چھوڑنی مصطلح آبرو گوید * ماہرو کی پاس جاکسنی
چھچھوندر چھوڑدی * گھر جلا عاشق کا ان لونکا
کیا ٹوٹا ہوا * چھاتی گدرانی * بکاف پارسی
ودال مہملہ کنایہ از بلند شدن پستان عورت است
در ایام شباب و اوایل جوانی ہدایت گوید
* نو بہار آئی ہی جون عہد شباب * چھاتیان
کلیونکی بہی گدرائیان * چون ضمیر کلی در ہندی
مخصوص بتانیث استعمال یافتہ نسبت این
تشبیہ خالی از کیفیت نیست * چھٹکنا چاندنی کا *
بکسر و فتح تای ہندی وکاف تازی و نون بالف کشیدہ
کنایہ ایست از نور شب مہتاب کہ بکمال صفا
باشد میرحسن در سحر البیان گوید * وہ چھٹکی
ہوئی چاندنی جابجا * وہ جاڑیکی آمد وہ ٹھنڈی ہوا *
* چھاتی پھٹنی * کنایہ از جگر خون شدن است برحال
دردمند ہدایت گوید * طاقت ہی کسی شرح محبت کی

رقم کی * سن حال میرا پہٹ گئی چہاتی بہی قلم کی

* حرف الحاء مہملہ *

* حال حال چلنا * کنایہ ایست از تیزی رفتار محمد تقی میر فرماید * جانین ہین فرش زہ تیری مست حال حال چل * ای رشک حور آدمیونکی سی چال چل *

* حرف الخاء معجمہ *

* خاک ڈالنی ایک بات پر * کنایہ از اخفای امریست کہ در افشای آن انواع رسوائی متصور باشد محمد بقا گوید * قطعہ * گر قتل کیا بقا کو خوبان * اس بات کو منہہ سی ست نکالو * پنہان ہی بہلا ہی خون عاشق * جانی دو اب اسپہ خاک ڈالو * خبر بسنت کی پوچہنی کسی سی * طنز بر غفلت و بیخبری اوست و مجاز ادر ہمہ جا مستعمل خان آرزو فرماید * او تہہ چیت کیون جنون سی خاطر نچنت کی * آئی بہار تجکو خبر ہی بسنت کی * خون چاٹنا تلوار کا *

خون آلود شدن شمشیر است فضل علی دانا گوید
* بچاتی خون کو جس روز میری اوسکو فاقہ ہی *
* رگ گردن سی میری اوسکی خنجر کو علاقہ ہی *
* خدا خدا کرکے پہچنا * بدشواری رسیدنست
اعم ازینکہ دشواری راہ باشد یا از عالم دیگر
محمد تقی میر گوید * ہر کام سدرہ تہی تنجالی محبت کی *
کعبہ تلک تو پہنچی لیکن خدا خدا کر * خاک چہاننا *
کنایہ از کمال آوارگیست در سعی و تلاش
مولف گوید * کیوں خاک چہانتا ہی دلا کو بکو عبث *
مثل صبا ہی اوسکی تجہی جستجو عبث *
* خالا کا گہر * کنایہ از مامن و آرامگاہ محمد حسن
محسن گوید * دل دینی پرہی جی تو کرو خانمان خراب
یہہ عاشقی ہی شیخ جی خالا کا گہر نہیں *
* خدا کی مارے ہونا * کنایہ از بدبختی و بدطالعی است
سید عبد الولی عزلت گوید * بتو نکی نام جو یہہ

سنگ جفا کی مارے ہین * سو شکوہ اونسی نہین ہم خدا کی مارے ہین * خدا کیا کرے * در امید و یاس عموما گویند محمد قایم گوید * مین جاتا ہون کعبہ کو اب دیر سی * بہلا یہہ بہی دیکہون خدا کیا کری *

* خبر عطر * بتمامہ لفظیست مرکب فقط بمعنی خبر موضوع اعم ازینکہ خبر خوش باشد یا موحش بجا گوید * باد صبا سی زلف معطر کی ہم تلک مدت ہوئی کہ پہنچی نہین کچھ خبر عطر * مولف گوید حرکت طای عطر کہ در رکن ضرب مقابل وتد مجموع واقع شدہ اعنی در تقطیع در برابر عین می افتد و برین نمط مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن در صحت لفظ گو نہ تردد بخشیدہ ہرچند این بحث علاقہ بافن عروض دارد و درینجا داخل ماتحن فیہ نیست لاکن در شعر چون مقدم صحت لفظ است البتہ محل گفتگو است مخفی نماند کہ عطر بمعنی طیب بسکون

طاست و در ینجاهم باعتبار مناسبت لفظ خبر که تشبیه با بومی توان کرد معنی علاقه باهمان عطر
مناکن الاوسط دارد و اگر گویند که خبر عطر لفظیست مشهور که بکثرت استعمال از عالم مثال اعتبار
یافته و در مثال تصرف جایز نیست گوئیم اگر بهمزه و تای منقوطه می بود البته باین توجیه موجه می شد
لاکن چون بعین مهمله و طای حطی است هر آینه بسکون اوسط باید و معهذا بحیثیت معنی طرف لطف
همان است فتامل و حق التامل *

* حرف الدال مهمله *

* دل مین گهر کرنا * خصوصیت پیدا کردنست استادی و مولائی حضرت درد فرماید * شعر *

* یارب سپهر اتنی تو اب در گذر کری *
* کوئی خانمان خراب کسی دلمین گهر کرے *

* دانت نکالنی * بدو معنی مصطلح یکی کنایه از عجز و

سماجت و دیگری در محل خندیدن مثال اول
میرسجاد گوید * زلفونکی جب الجہتی ہین اوس
ساتہہ آکی بال * دیتاہی شانہ عاجزی سی دانت
تب نکال * مثال دویم میرسوز گوید * سزاد *
سن سوز عبث دیکہہ کی حیران ہوگا * خوبونکا جمال *
* دل زلف مین الجہی گا پریشان ہوگا * مت لی یہہ وبال *
یہہ چال بری ہی تجہسی نبہنیکی نہین * آمان کہا *
مانت تاہی کیا بہت پشیمان ہوگا * مت لی یہہ وبال *
* دونون وقت ملنی * باعتقاد عوام کنایہ از
وقتیست کہ بین العصر والمغرب باشد میرحسن گوید
* نہ لیت اس طرح منہہ پر زلف کو بکہراکی ای ظالم *
* زرا او تہہ بیٹہہ تو او سدم کہ دونون وقت ملتی ہین *
واضح باد کہ درینجا زلف ورخ مشبہ واقع شدہ
وشام وسحر کہ مشبہ بہ است محذوف لاکن
بکثرت استعمال کہ برالسنہ جمہور مستعمل است

انقدر متبادر الفهم گردیده که بمجرد تلفظ مع
و ربادی الرای خصوصیت مشبه به حاصل می شو
وحاجت بتصریح واظهار ندارد* دنکو دن راتکو رات بجانا*
کنایه از کمال استغراق درامری چنانکه گویند فلان کس از دنیه
و ما فیها بیخبراست مرزا علی نقی محشر گوید * رباعی
* کیا کہئی کستی ہجر مین کیون کر اوقات *
* نی خواب وخورش دہیان مین نی موت وحیات *
* دن رات خیال زلف ورخ پیش نظر *
* جانا نہین آه دن کو دن رات کو رات *
* دانتون زمین پکرنی * اوقات بعسرت و
تنگدستی گذرانیدن است ومجازا در محل دیگر
صعوبات هم مستعمل محمد تقی میر فرماید *مطلع *
* دیکہا اوسکو ہستی سبکی دم سی گئی ہی اوکہر کر *
تہری ہی آرسی بہی سو دانتون زمین پکر کر
* دور دہوپ کرنی * کنایه از سعی و تلاش

در طالب مدعا سجاد گوید * تنہا نہ ایک چاند ہی گردش مین تجہ حضور * کرتا ہی آفتاب بہی تجہ آگی دوڑ دہوپ * دل ڈوب جانا * کنایہ از غشی طاری شدن مولف گوید * عرق آلودہ اوسکو دیکہہ کر کیونکر نہ دل ڈوبی * طراوت حسن کی ہی موج زن اوسکی پسینی مین * دل چلنا * میلان طبیعت را گویند محشر گوید * کب دل بچی ہی اوس سی جب اپنی سی مل چلی * وہ رشک حور جسپہ فرشتہ کا دل چلی * دل پیچہی پڑنا * بمعنی غم غلط شدن مستعمل مصحفی گوید شعر ہمنشین بہر خدا کا کل ہی کا کر اوسکی ذکر * * تیری باتون سی ذرا دل تو میرا پیچہی پڑی * * دل پانا * رضای خاطر دریافتن ناجی گوید *شعر* غم نہیں گر دلبری سی دلکو لی جاتا ہی وہ * پاس میری تب تو آتا ہی جو دل پاتا ہی وہ * دل دیکہنا *

استہزاج نمودن جعفر علی حسرت گوید شعر
جگر کر چاک قاتل دیکھتا تھا * جو پوچھا میں کہا دل
دیکھتا تھا * دوشاخہ * باصطلاح رندان ہر دو لنگ
فاحشہ کمترین در ہجو مشعلچی گوید * شعر *
نوخصم گن کر مشعلچن نی کئی * تو بھی نہیں رہتی
دوشاخہ بن دئی * قصور سقوط عین مشعلچن
کہ در تقطیع است تجنیس لطف معنی معاف کردیم
* دن پھرنی * باسر بای ہندی کنایہ از تغیر ایام
نحوست آبرو گوید * خورشید کسطرف سی
ہوا طالع آبرو * کیا دن پھری کہ یار کا اید ہر کرم ہوا *
* دل لوردا * بکاف فارسی وواو معدولہ
وسکون رای مہملہ ودال بالف کشیدہ یک
لفظ مرکب است بمعنی زہرہ کہ ارباب شجاعت
وجرات را باہلیت آن باشد محمد حاتم گوید *شعر*
* نظر آتا تھا بکری سا کیا پر ذبح شیروں کو *

* نجانا میں کہ یہ قصاب کا رکھتا ہی دل گوردا *
* دانت رکھنا کسی چیز پر * در کمین چیزی
ماندن مرزا رفیع سودا در ہجو کوتوال گوید *شعر*
مال صندوق میں رہی کس بہانت * تن کی
لتون پہ چور و لگاہی دانت * و ناجی نیز گوید شعر
نہیں بیوجہ ترا خندہ دندان نما ہرگز * کسیکی تو لہو
پینی کو یعنی دانت رکھتا ہی * دل چورانا *
طرح دادن در امری اعم از اینکہ بجبن باشد
یا بدور اندیشی سودا در ہجو کوتوال گوید *شعر*
چرہ کی جب مقدور ن پہ جاتا ہون * وقت پر مین بھی
دل چوراتا ہون * دہر دہر جلنا * بفتحتین کنایہ از
مشتعل شدن آتش است مرزا رفیع در مثنوی
گرما گوید * تھیک ہوتی ہی جس گہری دو پہر *
لگی ہی دہر دہر جلنی دہر * داغ لگنا * عارض شدن
نقص است بر چیزی ہدایت گوید * شعر *

غلط ہی سبزۂ خط سی جو کہی باغ لگا * میان یہ چاند سی
مکہڑی کو تیری داغ لگا * در و دیوار دیکہنی *
کنایہ از تنہائی و شدت انتظار ہدایت گوید

* انتظار مین تیری اپنی عجب صورت ہی *
دیکہا کرتا ہون مین گہر مین در و دیوار کی شکل *
* دن بہرنی * بفتح بای ہندی اوقاتی کہ برنج
وصعوبت بسر کردہ ہدایت گوید * شمع آسا
تمام شب رورو * ہم بہی اپنی دنونکو بہرتی ہین *

* حرف الدال ہندی *

از نوع اول * دہوان دہار ہونا * زینت
آراشدن و مکلف بودنست مولف گوید
* خط کی آنی سی دہوان دہار ہوا یہہ مکہڑا *
* آپ آب کیون نہ بتا دینگی صفائی مجکو *
* دہن * بضم اول و سکون نون معنی لغوی
ارادہ چنانکہ میر گوید * شعر *

* اندنون نکلی هی آغشته بخون را تو نکو *

دهن هی نالہ کوکسی دل مین اثر کرنی کی *

و معنی اصطلاحی بر دو قسم گاهی بمعنی صدای نفیر
که از دور بگوش رسد مستعمل گردد و لهذا
اکثر کبیسران هند در تعریف نی نوازی کشن
مرلی کی دهن مذکور کنند وگاهی ارباب موسیقی
بهنگام تبدیل راگ در محل سمر اورد و تعبیر کنند
بدین قیاس دربهرحال مشتق از یک عالم متصور
شد چه در شعر میرهم که مشتمل بر سند معنی اراده
نوشته ایم لفظ ناله موید همین معنی است بهرحال
این امر ذوقی است ذوق بوجه احسن درمی یابد
من فهم فهم * دهک ره جانا * و دهک هو جانا
هردو بکاف تازی بیک معنی آمده و کنایه ایست
از خایف شدن بوقوع صدمه ناگهانی که بر قلب
عارض گردد اعم ازینکه از خفقان باشد یا از

شنیدن خبر موحش میر سوز گوید * شعر *

* ایکبار ہی دہک سی ہو کرجی سی پہر نکلی نہ سانس *
کس شکار انداز کا یہہ تیر بی آواز ہی * دہرک *
بفتح و رای ہندی و کاف تازی اگرچہ فی التحقیق
این ہم از قبیل دہرک است لیکن چون بیشتر
در محل طپیدن آید و معنی مصدریہ بخشد من وجہ
ازان متفاوت شدہ مولف گوید * شعر *
طایر دل کی بہرک تہمتی نہین * کیا کرون اُسکی دہرک
تہمتی نہین * دہرکا * نیز بدو معنی مصطلح گاہی بمعنی
ترس و خوف مستعمل یکی از شعرا گوید *
شب فراق کی دہشت سی جان جاتی ہی * یہی ہی صبح سی
دہرکا کہ رات آتی ہی * وگاہی بمعنی طپیدن مولف گوید
* مطلقا آرام آتا ہی نہین * بیطرح کچھ دلکو
دہرکا لگ گیا * دہار بدمارنا * در محل تفضیح
و تحقیر مستعمل بلکہ از عالم فحش و دشنام

میتوان گفت جرأت گوید * بجای طعن گرا بر بہار پر ماری * یہ چشم وہ ہی کہ دریا کو دہار پر مارے * دہویا دیدہ * بواو مجہول چشمیکہ قوت منفعلہ ندارد مولف گوید * تو سب سی آنکہہ لڑاتی ہی بزم مین ای شمع * خدا پناہ دے اس تیری دہوئی دیدہ سے * دہونی لگانی * بواو معروف اصرار بر درخواست مدعا نمودن و این خاصہ فقرای سوال پیشہ است کہ اکثر بردر اغنیا نشیند و بر تودہٗ خاکستر ہمہ وقت آتش روشن دارند تا کامیاب نشوند بر نخیزند مولف گوید * تپکنی کا نہین ہرگز دو چار اوس سی نہ جبتک ہو * مژہ بر اشک دو آلودنی دہونی لگائی ہی * اما از نوع دویم * دہیر * بیای مجہول در اصطلاح آزادان بنام قبر مصطلح میر فرماید * وادی قیس سی پہر آئی نہ میر صاحب * مرشد کی دہیر پر وہ تکیہ بنا کی بیٹھی * دہلتی پہرتی چہاؤن *

کنایہ از بی ثباتی و تلون اوضاع روزگار مرزا فدوی سلمہ اللہ تعالی گوید * ملی وہ غیرون سی ٹہروش گو ہمین کب آتا ہی رشک اسکا * یہ ڈہلتی پہرتی ہی چہاون فدوی کبہی ادہرہی کبہی اودہرہی *

اما از نوع سیوم * ڈک ڈکا کر پینا پانی کا *

بفتحتین و ہر دو کاف فارسی قدحی آب خوردن بیکدم کہ اکثر در کمال عطش اتفاق می افتد مرزا رفیع سودا در تعریف آب چاہ موسن خان گوید * ڈک ڈکا کر اگر کوئی پیوی * تانہ اور ہی لحاف کیا جیوی *

* حرف الذال معجمہ *

* درین حرف نیز اصطلاحی بخاطر نیست *

* حرف الراء مہملہ *

* رنگ مارنا * بفتح اول و نون غنہ با کاف عجمی از حریف بازی بردن است و مجازا بامثال این مواقع مستعمل آبرو گوید * کہیلی تہی رات جو سمر گونیان

ہوا تہا پیارا * اری رقیب ستاری ہمنی ہی رنگ مارا *

* رفو چکر مین آجانا * حیران ماندن بمشاہدہ امر عجیب و عوام بازار استعمال کنند سراج الدین سراج گوید * رفو گر کو کہان طاقت کہ زخم عشق کو تانکی * اگر دیکہی میرا سینہ رفو چکر مین آجاوی * رتی چمکتی * بفتح اول و تشدید فوقانی بیای معروف مراد از یاوری بخت و مساعدت روزگار مولف گوید * لہو کی بوند بہی اسکو نہین ایک آدہ اب ٹپکتی ہی * دلا خوش ہو کہ تیری آج کل رتی چمکتی ہی * رنگ رلیان * بکاف پارسی کنایہ از اختلاطی کہ با معشوق میسر شود * ہدایت گوید * بہار آی ہی تمکو بلبلو یہہ دن مبارک ہو * * چمن مین آج کل کرلو گلونکی ساتہہ رنگ رلیان *

* حرف الزای معجمہ *

* زمین پکڑنی * کنایہ از فرط اصرار بر امری و ہم بمعنی

استقلال محمد عابد دل گوید * تمہاری در پہ جو دربان نی آستین پکری * برنگ نقش قدم ہمنی بہی زمین پکری * زمین مین گر جانا * بکاف پارسی وراي ہندی کنایہ از کمال منفعل شدن و تر آمد نست انعام اللہ خان یقین گوید * قامت رعناسی تیری بسکہ شرماتا ہی سرو * دیکہہ کر تجکو زمین کی بیچ گر جاتا ہی سرو * زمین پرسی پکہہ پرا پانا * مشعوف شدن از حصول امریست کہ امید وقوع آن نباشد و یکی ناگاہ میسر شود مولف گوید * قطعہ * خاک پر کل جو نقش پاکی طرح * اُسنی میری تئین زرا پایا * خوش ہوا اتنا دیکہہ کر گویا * پکہہ زمین پرسی ہی پرا پایا * زہر کہانا * تقلید امری کردن کہ قابلیت آن نباشد مولف گوید * ولا یہ مجنونکی چال تمنی ذرا او رآئی تو ہی جنون مین * * پہ ہر کسی پر یہہ زہر کہانا کہان حق مین تمہاری سم ہی *

* حرف السین مہملہ *

* سونی کانوالا * بواو مجہول و نون بیار سیدہ کنایہ از لقمہ نعمت محمد قایم گوید * * قطعہ *

* چشم بر راہ ہون مین کس کال کی * آج یہان کون آنیوالا ہی * نہین اترتا گلی سی جون نرگس * منہہ مین سونیکا گونوالا ہی * سر چڑہہ کی مرنا * متہم بخون خود کردن مولف گوید * سرخ اپنی لہو سی تیری دستار کرینگی * آخر کو ہم ایکدن تیری سر چڑہ کی مرینگی * سر موندانا * بدال ہندی ترک علایق کردن و فقر اختیار نمودن مولف گوید * نہین ممکن رہائی قید سی اوس زلف مشکین کی * قلندر ہو کی مین بہی اُسکی پیچہی سر موندانا ہون *

* سوجہتا اپنا کرنا * بواو معروف و سکون جیم ہندی و فوقانی بالف کشیدہ بصلاح صوابدید پرداختن میر حسن گوید * کیون نہ کہی تجہی گوئی ہمرآن *

کیا کوئی اپنا سو جہتانکری * سوئی کی ناکی مین سب کو نکالنا *
کنایہ از حسن سلیقہ و کمال رسائیست ہدایت
گوید * تہا کام یہ تیرا ہی خداوند تعالی * لا سوی کی
ناکی مین خدائی کو نکالا * ساون ہری نہ بہادون سوکہی *
مدام بیک حال ماندن ہدایت گوید *
* جون سرو ہم اس باغ مین کرتی ہین معاش *
* ساون نہ ہری ہین اور نہ بہادون سوکہی *
* سر دہنا * بالکسر و سکون ثانیہ و دال ہندی
مضموم و نون اول ساکن و دویم بالف کشیدہ
کنایہ از متاسف شدن است شرف الدین
مضمون گوید * گر حرف عشق ہماری زبان سی
کبہو سنی * احوال اپنا دیکہہ کی حالاج سر دہنی *
* سر کہانا * بضمہ کاف ہندی کنایہ از تنبیہ طلبیست
مولف گوید * ودکا فرشتہ ہو کہتا ہی، تبرا سر کہاتا ہی *
کسی کا ہاتہہ بہی گر سر تلک بہر سلام آوے *

* سر سے کفن باندھنا* دست از جان شستن وامادۂ مرگ بودن مولف گوید * دیکھینگی کوئی کیو نکردو کی کاجنازی کو* اب باندھ کی ہم بھی تو یہان سر سے کفن نکلی *

* حرف الشین معجمہ *

* شام کی مردی کوکب تک روئی * و رند امست امری گویند کہ حضرت آن تمام عمر متصور باشد یکی از شعرا گوید * پھس چکا دل زلف مین بس سوئی * شام کی مردیکوکب تک روئی *

* شاخ زعفران کہنا کسیکو * طنز بر کبر و نخوت او کردن است محمد تقی میر فرماید * ناز چمن وہی ہی بلبل سی گو خزان ہی * تھنی جو زرد بھی ہی سو شاخ زعفران ہی * شہد اشکستہ * یعنی خراب و خستہ حایت گوید * شعر *

* شہید تیغ ابروہی اسیر دام گیسو ہی *

ہدایت بہی میان کوئی زور ہی شہدا شکستہ ہی *

* شرم سی پانی ہونا * عرق آوردن از خجالت
و ظاہرا ترجمہ تر آمدنست کہ در فارسیان مصطلح
محمد قایم گوید * بارش گریہ کی از بس رات
طغیانی ہوئی * جو گہتا آئی مقابل شرم سے پانی ہوئی *

* شگوفہ پہولنا * در وقوع امر نا گہانی بسبیل
طنز گویند محمد تقی میر فرماید * اوس چہرہکی خوبی سے
عبث گل کو جتایا * یہہ کدن شگوفہ سا چمن زار مین لایا *

* حرف الصاد مہملہ *

* صبح خیزئی * فرقہ ایست از دزدان کہ علی الصباح
برخیزند و ہرچہ یابند دستبرد کنند مرزا رفیع در ہجو
کوتوال فرماید * بچ سکی کیونکر اب کسی کی شی *
ما مسجد کا صبح خیز یا ہی * صفا نی بتانی *
جواب صاف دادن و ناکام گذاشتن مولف گوید
* خط کی آنی سی دہوان دہار ہوا یہ کہرا *

آپ اب کیون نہ بتاوینگی صفائی مجکو * وصفائی فقط بمعنی فاقہ مصطلح مرزا عظیم بیگ عظیم گوید * رباعی * نوابکی گہرمین گو خدائی ہوگی * اور عرش بریں تک بہی رسائی ہوگی * جون آینہ آب ونان کی دہو کہی مین عظیم * خلقت پہ سدا یونہین صفائی ہوگی *

حرف الضاد معجمہ

این نیز مثل چند حروف سابق شاذ است

حرف الطای مہملہ

* طمانچی سی منہہ لال رکہنا * کنایہ از غیرت واخفای ناداریست میر گوید * گل تیری روزگار خوبی مین * منہہ طمانچی سی لال رکہتا ہی * ودرین مقام وجہ ناداری ظاہر چہ معشوق انقدر رنگین تر واقع شدہ کہ گل نسبت او نہایت بیرنگ افتادہ واز بسکہ با معشوق دعوی تساوی دارد بدین تقریب رنگ برروی خود می آرد ودرینمعنی لازمہ غیرت ظاہر

* طوفان ہونا * بواو معروف آفت انگیز بودن است و در مدح و ذم ہر دو مستعمل ہدایت گوید
* اشک گلگون جیب و دامن پر میری غلطان ہیں *
* اس زمانیکی تو لڑکی بہی کوئی طوفان ہیں *

* حرف الظای معجمہ *

* ظالم * معنی لفظی معروف و اصطلاحی کنایہ از معشوق و در فارسی و ہندی ہر دو مشترک اظہر گوید
* سراپا فن بیمہری و بی رحمی کی عالم ہو *
* پہرا سپر دلربا ہو کیا کہون کوئی سخت ظالم ہو *

* حرف العین مہملہ *

* عشق ہی * یعنی احسنت و ہزار احسنت ہدایت گوید * دل اوس سی تیری آنکہ لڑانیکو عشق ہی * اور جوری چوری نظر مین ملانیکو عشق ہی *

* حرف الغین معجمہ *

* غصہ سی بہوت ہو جانا * کنایہ از خشمناک شدن

وسر گرم در آتش غضب گشتن * شرف الدین مضمون گوید * مضمون تو شکر کر کہ تیرا نام سن رقیب *

* غصہ سی بہوت ہو گیا لیکن جلا تو ہی *

ظاہراجناب محمد تقی میر درین شعر دخل فرمودہ اند کہ در تذکرۂ تالیف خود بجای نام لفظ اسم نوشتہ اندچہ در اصطلاح اہل دعوت مخصوص اسم مصطلح وبدین اعتبار واقعی خالی از لطف نیست

* حرف الفای *

* فلک کو خبر نہونی کسیکی * کنایہ از کمال غفلت و بیخبری کسان باشد میر عبد اللہ تجرد گوید *

* تجرد میں لطف ہی سو فلک کو خبر نہین *

* خورشید کیاہی اوسکی فلک کو خبر نہیں *

* حرف القاف *

* قہر قیامت * در مدح و ذم ہردو مصطلح محمد تقی میر گوید * ست پچھہ پوچہو باتین اپنی کہئی تو تمکو نداست ہو *

قد قامت تو یہ کچھ ہی تمہارا پر گوئی تہر قیامت ہو

قران کرنا بالکسر. بمعنی آوردن امریست کہ وقوعش کمال تعجب بخشد محمد تقی میر گوید* شرمندہ ہو ہیں طالع خورشید و ماہ دو نو* خوبی نی تیری منہہ کی ظالم قران کیا ہی* سو آی معنی اصطلاحی تثنیہ ماہ و خورشید براعت لفظ قران نیز ظاہر* قدم لینی* اقرار بہ کمال طرف ثانی نمودن اعم ازینکہ در صفات نیک کامل باشد یا بعکس آن قلندر بخش جرات گوید* گئی تہی پہر چھپ کی شب کہین تم غرض کہ لیجی قدم تمہارے* یہی ہین چالین تو لو چلو بس نہ تم ہمارے نہ ہم تمہارے*

* قرآن پڑھ تہہ دھرنا* کنایہ از قسم یاد کردن است اعم ازینکہ در اقرار امری باشد و یا در انکار مولف گوید* قطعہ* جہپک سی پنجۂ مژگان کی اسکی مصحف رو پر* قیامت لین ہم اپنی یہی معلوم

کرتے ہین * کہ میری قتل سے جو مردم چشم اوسکی ہہین منکر * قسم کہانیکی تئین قرآن بر یہ ہاتہہ دہرتے ہہین *

* حرف الکاف تازی *

کوریاں مین غایلا لگنا کنایہ از تحامایست کہ درعین حصول مقصود رودہد سجاد گوید *بیتی اگر خوشی سے آکر چمن مین بلبل * کوریاں مین غایلا ایسا لگی کہ اور جای * کترا کر چلنا * بفتح اول وسکون فوقانی از ہمرہی رمیدن وبیگانگی ورزیدن سجاد گوید * خط کتروا کے آج قینچی سے * ہمسی ملنی مین جای ہی کترا * کان پکرنی * معترف شدن واقرار بر عجز نمودن سید عبد الولی عزلت گوید * دیکہہ کر موتی وہ بالی کا بتون نی پکری کان * شمع رو میرا یہ سب آتش رخونکی ناک ہی * جملہ معترضہ اینکہ شعلہ رخ در محاورہ البتہ بنظم

لیزشتہ و آتش رخ خالی ازغرابت نیست
* کفن پہاڑ کے بولنا * کنایہ ایست از کمال
بیتابی در ضبط سخن در حالی کہ امر عجیب
مشاہدہ کرد وسید عبد الولی عزلت گوید * پیر ہو کر
جو ہوا شیخ مرید اطفال * مردی سب
بولی کفن پہاڑ قیامت آئی * کان کاتنی *
سبقت بردن است بر کردار نا ہنجار کسی
مرزا رفیع سودا در بدنسقی و بی انتظامی شہر گوید
* فیض بازار کا جو سنئی بیان * اونی نردک کے
کات ڈالی کان * نردک سمت پنجاب در
نواح پتیالہ و کرنال جائیست کہ اکثر راہگیران
و مسافران بتعدی قطاع الطریق دران میدان
بغارت می رسند و این لفظ ہم در عرف حال
مثل تلا ڈری کہ در حرف تای سقوطہ گذشت عموماً
بہمین معنی مصطلح * کالا بال * کنایہ از موی

راست وکالا بال اپنا سمجھنا کسیکو کمال حقیر
بیان دانستن مرزا رفیع در ہجو کوتوال گوید
چورکب اوسکا زورمانی ہین * کالا بال اپنا
سکو جانی ہین * چون کوتوال مذکور نہایت
بیقام بود وقوع تشبیہ خالی از کیفیت نیست
کانٹی بونی * تخم بدی کاشتن کہ عاقبت الامر
است بخشد ہدایت گوید * دل لگا مژگان
ے اوسکی رات دن رویا کیا * اپنی حق مین
پ مین کانٹی سے ابویا کیا * کان ہونی *
شدن و عبرت گرفتن میر گوید * دعوئی
شد ہنی گرچہ اوسی تہا لیکن * دیکھہ کر مسہنہ کو
ی گل کتین کان ہوئی * کانٹا سا نکل جانا *
یہ از رفع خلش کہ عبارت از خار خار خاطر باشد
نی میر گوید * مطلع * مرہتی جو گل بن تو سارا یہ خلل جاتا *
ی نہ جی ورنہ کانٹا سا نکل جاتا * کانٹو نپر کیون گہسیٹتی ہو *

در مقام انکسار و ہضما لنفسہ گویند مولف راست

* مین کون اور تمہاری مژہ کا مجھے خیال *

* کانٹون پہ کیون گھسیٹتی ہو مجھہ غریب کو *

* کان مین تیل ڈالنا * تجاہل در سماعت ذکری نمودن محمد قایم گوید * سوز پروانہ یون سنی ہی چراغ * کان مین جیسی تیل ڈالا ہی * * کوٹی اوڑانی بنانا * کنایہ از معطل داشتن باکمال بی رتبگیست و مقولہ افسانہ گویان ہندیست اکثر گویند کہ چون بادشاہ ملکہ را مغضوب نمود بدین خدمت ماسور فرمود ہدایت گوید * دیکھا خزان کی روز جو مین بلبلون کا رنگ * پھرتی تہین جیسی باغمین کوٹی اوڑانیان * مخفی نماند کہ در وقوع این تشبیہ مشبہ را ضمیر تانیث لازم افتادہ چنانچہ ضمیر بلبل ہم در ہندی بتانیث استعمال دارد و مراد قایل درینجا از بیکاری و تحقیر اوست

* کولہیامین کور پہورنا * کنایہ از اخفانمودن امریست کہ فی نفسہ قابلیت اخفانداشتہ باشد مرزا رفیع در ہجو فوقی گوید * گہر مین شیخجی کے کچھ رکھتی ہی مول * کولہیامین کور پہورنی سی کیا حصول

* حرف الکاف عجمی *

* گلچہری والی * کنایہ از گرہ خاطر شرف الدین مضمون گوید * ہنسی تیری پیاری پہلچہری ہی * یہی غنچہ کی دلمیں گلچہری ہی * گور بہ گور کرنی * قایم بر مقام دیگری شدن بخلاف استحقاق و این نیز محض بمحاورۂ زنان است ناجی گوید * بجانا مین کوی مرتاہی او سپر عبث کرنی گیا مین گور بہ گور * گوشت ناخن ہونا عبارت از کمال اتحاد و یگانگی است و مجاز در محل قرابت مستعمل عبدالحی تابان گوید * تیرے ابرو سے میرا دل نہ چھٹیگا ہر گز * گوشت ناخن سے کہو کیونکہ جدا ہوتاہی * گل کترنی

افترا کردن و تہمت بستن مرزا رفیع در ہجو امیر بخیلی
زبانی خانسامان گوید * کیا کہون مین رکابدار
کی بات * اوسکی گذرے ہی کسطرح اوقات *
نوکری مین نہین کچھ اوسکو حصول * کترے
ہی میرے حق مین نت گل پھول * گلا بندہنا کسی سی *
خود را وابستہ در قید کسی نمودن است خواہ در قید
محبت باشد و یا غیر آن مثال معنی اول شفقی
و مکرمی مرزا رضا قلی آشفتہ فرماید * جنون آمیز
نکلی ہی صدا کچھ اپنے نالی سے * گلا اپنا بندہایا
ہمنی کیون زنجیر والی سے * از سوق کلام
چنین مستفاد می شود کہ ظاہرا شعر حالی و معنی
وقوعی باشد و مثال معنی دویم محمد بقا گوید
* کل دست محتسب سی جو تون مجہی چھوڑ آیا *
* شیشہ نی میرے خاطر اپنا گلا بندہایا * گردہونا *

مدعی مقابل استعمال کنند محمد تقی میر گوید

* رونی سی میرے ابر کا ہنگامہ سرد ہی *

* آنکہین اگر یہی ہین تو دریا بہی گرد ہی *

* گلی کا ہار ہونا * گلوگیر شدن ہدایت گوید

* ہر لخت دل گلی کا میرے ہار ہو گیا * گلی پڑنا *

نیز از ہمان عالم شاہ وحید تنہا تخلص گوید

* دست جنون سے کرنا ٹکڑے اسے بجا تہا *

* کیون پیرہن ہمارے ناحق گلی پڑا تہا * گل کہانا *

آنچنانست کہ اکثری از نوجوانان عاشق تن در

عالم لاف عشق از فلوس و روپیہ و انگشتر

و امثال آن در آتش گرم کردہ بر بند دست داغ

کنند و باعتقاد خود ازین حرکت چشم تاثیر از جانب

معشوق دارند محمد تقی میر گوید * گل کہای جنکی

واسطی مین جسم زار بر * وہ پہول بہی نہ لای

وہ میرے مزار پر * گریبان مین منہہ ڈالنا *

اعتراف نمودن و منفعل بر قصور خود بودنست
هدایت گوید * تو اوس غنچه دہنکی آگی ای گل
خوار وخستا ہی * گریبان مین منہہ اپنا ڈال کیا
منہہ لیکی ہنستا ہی * گردن کا ڈورا * یکی از
حرکات چہرہ بازی معشوق است دخاصہ از فرقہ
طوایف کہ در عالم رقص با رادہ اظہار خوش
ادائی اکثر این حرکت بعمل می آید و بکثرت عادت
از بعضی بیساختہ ہم واقع شود بالجملہ این لطف بیرون
از بیانست سن فہم فہم مولف گوید * کیا شمع بہی
لیتی ہی گردن کا غضب ڈورا * کب ڈومنی مین
یار وہ یہہ ڈومنی ہین نکلی

* حرف الکاف ہندی *

اما از نوع اول * گہر جانا * کنایہ از خانہ ویران
شدن حقایق و معارف آگاہ حضرت شاہ قدرت اللہ
فرمانید * ہم پر ایام مصیبت آج پہر آنی لگا *

* یار گھر جانی لگا ای وای گھر جانی لگا * لطیفہ ملفوظی
وکتوبی ہرد وواقع * گھر بیٹھ جانا * نیز از ہمین عالمست
جناب حضرت درد قدس سرہ فرماید
* جس سمت کو تونی آنکھ اوٹھا کر دیکھا *
* مانند حباب گھر کی گھر بیٹھ گئی * و ظاہرا دراہل
ولایت ہم این معنی مصطلح کہ شنیدہ ای
اشرف گوید * از خفتگان کسی چو نماند * عاقبت
خود لشست خانہ ما * گھڑی میں تولا گھڑی میں ماشہ
شخص متلون المزاج را گویند موافق گوید
* مزاج زرگر بھی کا ہمنی جو خوب دیکھا تو ہی تماشا *
نہیں ہی ایکحال پر وہ قایم گھڑی میں تولا گھڑی میں ماشا *
اما از نوع دویم * کھٹکا * بمعنی خار خار شاہزادہ
عالم پناہ مرزا جہاندار شاہ فرماید * گل کو ہی
ایک خار کا کھٹکا * بلبلو نکو ہزار کا کھٹکا * کھلنا *
بضم کنایہ از بیحجاب شدن آخوی و اشفتی

مرزا مغل سبقت سلمہ اللہ تعالی فرماید
* بات اوسپر خوب تہی ابتک کہاں سو کہاں گئی *
* بزم میں اوسکی میں ایسا ہی کو پی کر کہلگیا

* حرف اللام *

* لونی لگنی * بواو مجہول و نون بیای معروف
کنایہ از شورہ بستن دیوار است کہ در ایام
برسات بر دیوار گلی عارض گرود شاہ عزیز اللہ
عزیز گوید * کان نمک ہوا ہوں تیرا حسن سبز دیکھ *
لونی بردہ کی جبسی لگی گل گیاہوں میں * لال * اطفال
صغیر را گویند ہدایت گوید * کچھ تو بہی بول غنچۂ گل
عندلیب سے * کیوں میری لال کیا تیری منہہ میں
زبان نہیں * و تشبیہ طفل بغنچہ نہایت مربوط
و موید اینمعنی کلام مرزا رفیع نیز در مثنوی گرما فرماید
* پانیکو بلبلاہیں پہرین بہتکی * طفل غنچہ کو لگ
گئی جہتکی * و اینکہ بعضی نا قباحت فہمان بدین

لفظ معشوق را مخاطب کنند خیلی نازیبا است واگر
گویند که در اشعار اساتذه فارسی بمعنی امرد
بسیار جا خطابی لفظ پسر واقع شده گوئیم هر ملکی
ورسمی * لو * بفتح بواو مخفف زبانهٔ شمع
و زبانهٔ شعله را گویند و لو لگنی بتمامه در اصطلاح
عبارت از تکرار ذکریست که تا دیر بر زبان دارند
خواه ذکر معشوق بر زبان عاشق و خواه یاد الهی
بر زبان بیمار در حالت اخیر که عبارت از الله الله
باشد میر حسن گوید * جون شمع سحر حسن
بتونکی غم مین * الله سی ابتو لولگی هی اپنی *
* لگ چلنا * بفتح اول و کاف عجمي کنایه از
آمیزش و اختلاط محمد تقی میر گوید * گرچه آواره
جون صبا هین هم * لیک لگ چلنی کوبلا هین هم *
* لالی پڑنی * لام اول بالف کشیده و ثانی بیای
مجهول رسیده و فتح بای عجمي و سکون رای

ہندی و نون بیای مجہول کنایہ از حالات اضطرابست
کہ در تمنای مقصود باشد و بکمال بیقراری قدر قلیل
ہم از مدعا آرزو کنند و بر آن قناعت ورزند محمد تقی
میر گوید * اس اسیری کی نہ کوی ای صبا پالی پڑی *
یک نظر گل دیکہنی کے بہی ہمین لالی پڑی *
* لتا لتا کر مارنا * بضمتین و ہر دو تای ہندی بالف
کشیدہ شدہ در زجر و تنبیہ کردنست میر گوید
نخچیر گہہ مین تجسی جو نیم کشتہ چہوٹا * حسرت نی
اوسکو مارا آخر لتا لتا کر * لگانا بجہانا * بکاف
فارسی و جیم ہندی کنایہ از آتش افشانیست
کہ خاصہ منافقین اشر النفس باشد مولف گوید
* ہوا دولت سے آنکہون مین کے اب بیزار
مجہسی دل * کہ یہی اوسکو اب کچھ پچھہ لگاتی اور بجہاتی ہین

* حرف المیم *

* منہہ موڑنا * کنایہ از بیمروتی و چشم پوشی است

میر محمد حسن شاگرد مرزا رفیع گوید * قاتل اگر
کہی کرتا سبا ہی چہوڑیو * خنجر توا یکدم کی لئی
منہہ نہ موڑیو * ما پاشور با اور گئی دلیان * کنایہ
از قلت طعامست در مقدار و عموما در جمیع محل
صرفہ مستعمل ہدایت گوید * نہیں ہم پاس
جز خون دل و لخت جگر پیاری * مثل مشہور
ما پاشور با ہی اور گئی دلیان * منہہ کی لوئی جانی *
عبارت از رفتن شرم و حیا ست محمد تقی میر گوید
* آتی ہی شمع آگے منہہ پر تری یہ کہکر *
منہہ کی گئی جو اوی تو کیا کریگا کوئی * منہہ تہو تہانا *
چین بر جبین زدن میر حسن گوید * غمگین نہو
حسن تو یہ ناز ہی تجہی پر * یون اور کی تو آگے وہ منہہ
تہو تہا کے بیٹہی ہی * سید کی کو زکام ہونا * کنایہ
از نخوت و عالیجاہی ناکسا نست میر حیدر علی
حیران گوید * جو نہیں او تہہ کر چلا وہ مجلس سے *

چھینکا کوئی اور میرا نام ہوا * ہنسکی بولاکہ
واچھڑی یون جی * سینہ کی کوبھی اب زکام ہوا *
* منہہ پرہوائی بہرجانی * کنایہ از تغیر رنگ
رواست اعم ازینکہ در مقام خطر رو دہد و یا در عالم
نقاہت بسبب حرکت ہدایت گوید * خورشید
رونی جسکہڑی آنکہین دکہائیان * مہتاب کے
بھی پہر گیئن منہہ پر ہوائیان * موتی پرونی * ظاہرا
ترجمہ در فشانیست و در مدح و ذم ہر دو مستعمل
مولف گوید * سن سن کی ذکر اشک و مژہ
مجسی یون کہا * جب تب نہ آپ ایسی ہی
موتی پرو ینگی * منہہ پر گرم ہونا * کنایہ مقابل شدن
باکسی کہ از خود بزرگتر باشد و اکثر شوخ چشمان
و قاحت پیشہ باین صفت متصف اند میر سوز
گوید * کیون طفل اشک تجکو آنکہون مین مینی پالا *
* اب بھی میرے منہہ پر تو گرم ہو کی آیا *

* منہہ اوتر جانا * حالتی کہ از فرط نقاہت وہم از فکر بر بشرہ ظاہر شود جرات گوید * یہ کون تیرے چت پہ چڑہا یا ہی مجہی * جرات کچھ اندنون مین تیرا منہہ اوتر گیا * منہہ پر چڑہنا * عبارت از مقابل شدن حضرت درو فرماید * چمن مین باغبان سے صبحدم کہتی تہے یہ بلبل * گلونکی منہہ پہ یون چڑہتی ہی دیدہ دیکہہ شبنم کا * منہہ بسورنا * بکسر بای عجمی وسین ہمہ حالتی کہ طفل را پیش از گریہ روو ہد ہدایت گوید * شعر * * دہن سے اوسکی میرا دل جودور رہتا ہی * تو شکل غنچۂ گل منہہ بسور رہتا ہی * * مار پیچ کی راہ * کنایہ ار کجی راہ محمد حسین کلیم گوید * رکہتا ہی زلف یار کا کوچہ ہزار پیچ * ای دل سمجھکی جائیو ہی راہ مار پیچ * منہہ دیکہی کی الفت * الفتیست کہ فیما بین دو کس عند المواجہہ بظہور آید و بدین

الفت اعتماد نشاید مرزا رفیع سودا گوید

* نہ بہول اے آرسی گر یار سے تجکو محبت ہی *
بہروسا کچھ نہیں اسکا یہہ منہہ دیکھی کی الفت ہی *

* مورکہہ * بمعنی بیخبر و ناقدرشناس و این لفظ
نیز مثل کوی اور آنی از مصطلحات افسانہ گویانست
ناجی گوید * کیون سند لیتا ہی زلف کو پیاری *
دیکہہ تجکو کہینگی سب مورکہہ * منہہ مانگی موت *
بکاف پارسی مقولہ خرید اران و این در محلی
گویند کہ فروشندہ انچہ قیمت کند بر ہمان اصرار دارد
مولف گوید * کل یار نی مجسی پوچہی قیمت دلکی *
مین نی قتال اپنی اوسکی قیمت مین کہی *
کہنی لگی سو ا نہ بنی گا یہ طپش * منہہ مانگی تجہی
موت بہلا کسنی دی * موج آجانی * بفتح میم خیالی
بخاطر گذشتن عن الشعرا * دریا دلی سی
دم مین دیا خانمان بہاد * کیا جانی حباب کو کیا موج آگئی *

* منہہ لیکی رہ جانا * ساکت شدن در حالت انفعال
نظر باشخطاط مرتبہ خود ہدایت گوید * دیکہا جو
اوسکی چشم و دہن کو تو شرم سی *
منہہ اپنا لیکی پستہ و بادام رہ گئی * من مار رہنا *
بصبر بر داختن و بحزن وملال گذراندن ہدایت گوید
* نہیں رہتا ہی اوسکی زلف بغیر * مین بہت
اپنی من کو مار رہا * موم دل ہونا * یعنی
رقیق القلب بودن ہدایت گوید * سوز دل سن سن
میرا آخر کو اوسنی رو دیا * شمع کافوری کا دل دیکہا
تو گویا موم تہا * موم کی ناک * شخصی متلون
المزاج را گویند ناجی گوید * جو کوئی پکہہ کہی پگہل
جاوے * شمع روہی ہمارا موم کی ناک * مرنا *
کنایہ از دل دادن و آرزو مند بودن افصح الفصحا
مرزا رفیع سودا گوید * کسیکی مرگ پرای دل
نکیجی چشم تر ہرگز * بہت سا روئی انکو جو

اس جینی سے مرتی نہین * منہہ کانوالا *
امر سہل الحصول میر حسن گوید * تعجیل نکر
ای دل آنی تو لگاہی وہ * مل جائیگا بوسہ بہی
کیا منہہ کانوالا ہی * منہہ سی پہول جہڑنی *
کنایہ از دشنام ملفوظ شدن و بسبیل طنز
مستعمل انشاء اللہ خان انشا گوید * گالیان دی کراب
بکرتی ہین * واہ کیا منہہ سی پہول جہڑتی ہین *
* ماتہا ٹہنکنا * معلوم شدن انجام کار در آغاز کار
بوقوع علامتی کہ متعلق باو باشد و از جملہ مصطلحات
زنانست محمد تقی میر گوید * پہون تیئن تم جسدن
سیج نکلی تہی ایک پیچا * اوسدن ہی تمہین دیہکی
ماتہا میرا ٹہنکا تہا * حاصل معنی بقصد قابل اینکہ اگر
تمہین کیچ و ضعیف بر در صفاک وقتال خواہی شدن
* منہہ چہپانا * کنایہ از چشم پوشیدن مولف گوید
* طاقت نہ تو تہا ہی جی جو را یا ہمسی * دل صبر

وخردنی بهی اوتهایاہمسی * یهه توتهی ہی پہ رنگ
رونی بهی طپش * یکبارگی آپ ہی منهه چهپایاہمسی *
* منهه لگنا * کنایه از قرب حاصل کردن میر گوید
کیا حرف دلنشین ہو میر اسکا خط مدام * اغیار روسیاه
تیری منهه لگا گئی * منهه لیکی بهر جانا * محروم برگشتن
وروی ناطعت ندیدن یکی از شعرا گوید * شعر *
* بعد مدت تیری کوچه مین جو آجاتا ہوں *
* اپنا سا منهه لئی پهر وہین جاتا ہوں *
* موج مارنی * کنایه از فارغبالی شخص معطل
محمد بقا گوید * سیل سرشک اپنا جب سر
باوج ماری * طوفان نوح تنها گوشه مین موج ماری *
* منهه پانا * توجه خاطر دریافتن حضرت درد فرماید
* منهه تمهارا بهی اگر پائیگا * تو یهه منهه اپنا بهی دکهلائیگا *

* حرف النون *

* نیند بهر سونا * کنایه از خواب راحت خواجه محمد

خان طاہر گوید * پھر زلیخا نہ نیند بھر سوئی * جب سی
یوسف کو خواب مین دیکھا * نصیب لڑنی *
در مقامی گویند کہ دو کس را در امید یک امر مطلوب
اتفاق باشد وہر یکی بزعم خود انتظار کشد سعادت علی
سعادت گوید * یار سی جو رقیب لڑتے ہین *
یہ ہمارے نصیب لڑتی ہین * نیچی سُروں سی بولنا *
کنایہ از آواز حضیض و بسیار مطابیہ مصطلح
میر محمد کاظم آوارہ گوید * کانا پھوسی تیرے کانی سی
دق ہون * بہت نیچی سرون سی بولتی ہی *
* ننگی شمشیر * بمعنی مصطلح گاہی کنایہ
از شخص صاحب جلال باشد و اطلاق این بیشتر
بر فقرای صاحب تاثیر آید و گاہی بر شخص بیباک
و صاف گو و گاہی عبارت از بلای معلق ہر دو معنی
معروف و مثال سیومی میر سجاد گوید * شعر *
سپرداری اسکی کبھی سی نہو * یہ ابرو

تیرے ننگی شمشیر ہی * نظرون سی گرادینا *
بی اعتبار کردن است مولف گوید * جون اشک
تو نظرون سی کیونکر نہ گرادیوے * آنکھو نمین
تیری پیارے ہر وقت کہٹکتا ہون * نیاں بگرنا *
بدو معنی مصطلح گاہی کنایہ از بد وضعی روزگار و اینمعنی
مرزا علی نقی محشر گوید * یہ رنگ ڈہنگ آج سی
افلاک کی نہین * ایسا ہی کچھ قدیم ستی
بگڑا یہ نیل ہی * و معنی دویم موافق اعتقاد عوام
مرزا محمد شہرت گوید * ملنی کی ہوئی میری اور
اوسکی شہرت * شاید کہ کچھ نیل آسمان کا بگڑا *
* نچوڑ * بالکسر وجیم پارسی بو او مجہول و سکون
رای ہندی بدو معنی مصطلح گاہی کنایہ از پایان کار
وگاہی از مدار کار و این شعر میر جامع این ہر دو
معنی است میر گوید * جیب اور آستین سے رونیکا
کام گذرا * سارا نچوڑ اب تو دامن پہ آرہا ہی *

* حرف الواو *

* وادی پر اپنی آنا * بر عادت خود کار کردن میر گوید * وحشت مین ہون بلا گر وادی بر اپنی آوئن * مجنون کی محنتین سب مین خاک مین ملاوئن *

* وہ آنکہین نرہنی * کنایہ از تغیر سلوک میر حسن گوید *

* اب کچھ ہماری حال پہ تمکو نظر نہین *
* یعنی تمہاری ہم سی وہ آنکہین نہین رہین *

* حرف الہاء *

* ہاتہہ لگانی * کنایہ از تنبیہ کردن مصطفی خان یکرنگ گوید * زبان شکوہ ہی مہندی کا ہر پات * کہ خوبون نی لگائی نہین مجہی ہاتہہ * قافیہ پات باہاتہہ کردن ہرچند از روی اصول قوافی خالی از عیب اکفا نیست لکن ریختہ گویان جایز داشتہ اند * ہاتہون ہاتہہ لیجانا * عبارت از چالدستی است در بردن چیزی سید عبدالوہاب گوید * میرا دل گار واپنی ساتہہ لیگئی *

حنا کی طرح ہاتہوں ہاتہہ لیگئی * ہاتہہ پڑنا * گویا بقابو آمدنست * سید عبدالولی عزت گوید * ہاتہہ پر ہاتہہ سیری دہر کی جلی آی سا تہہ * دیکہو طالع کی مدد آج سیری ہاتہہ پڑی * ہاتہہ اتہانا ایک چیز سی * دست بردار شدن از امر دست مصطفی خان گوید * ہاتہہ اوتہا جو را ورجفا سی تو * یہی گویا سلام ہی تیرا * ہوا لگنی * کنایہ از تغیر مزاج ہدایت گوید * پہرتی ہی تیری سا تہہ نسیم و صبا لگی * تجکو بہی باغ دہر کی گلدہ ہوا لگی * ہوا پہرنی * بکسر بای ہندی و نون بیای معروف کنایہ از تغیر اوقات اعم ازینکہ پریشانی بہ جمعیت مبدل شود یا بعکس آن مثال معنی اول مولف گوید * آنی کی اوسکی لیکی خبر اب صبا پہرے * خوش ہو دلا کہ آج ہماری ہوا پہری * ومثال دویم جعفر علی حسرت گوید * شب مہربانی تہی وہ پچھہ اب صبح سی یہہ جو رہی *

* کل کی ہوا کچھ اور تھی اور آج کی کچھ اور ہی *
* ہاتھ پتھر تلی دبنا * کنایہ از متعلق بودن غرضیست
کہ موجب انواع تبعیت باشد مولف گوید
* دلکو تجھسی سنگدل لی لون تو دکھلاؤن مزا *
* دب رہا ہی ہاتھ ابہی میرا یہہ پتھر کی تلی *
* ہوا ہونا * کنایہ از فنا شدن حضرت درد فرماید
* تہر جا تک بات کی بات ای صبا * کوئی دمکو ہم بہی
ہوتے نہین ہوا * ہا ہا کرنا * سماجت نمودن
میر سوز گوید * سنتین میری قبول اوسنی نکاین *
عجز سی ہر چند مین ہا ہا کیا *
* ہاتھ پر دہری رہنا ایک چیز کا * کنایہ از
سر دست ماندن چیزی مولف گوید * چاہو جو
چہنو دست حنا بستہ سے یہہ دل * ایسا سو دل
کسیکا دہرا ہاتھ پر نہین * ہاتھ پانون پہول جانی *
عبارت از سراسیمگی و بیحواسی است میر حسن

در گلزار ارم گوید * ہر ایک گل سے وہ صورت دیکھی مقبول * کہ میری ہاتھہ پانون سب گئی پھول *

* حرف الیای تحتانی *

* یاری کٹ کرنی * بضم کاف تازی و سکون تای ہندی کنایہ ایست از ترک آشنائی کردن و این روز مرۂ اطفال مکتبیست میر سوز گوید * رباعی * لی چپکی سی جب کہ مین نی اوسکی چٹکی * بولا کہ پڑی جان پہ تیری پٹکی * پھر دانت تلی کہٹک کے ناخن یہہ کہا * چل آج سی ہمنی تجسی یاری کٹ کی * یاقسمت * درمقام رضا و تسلیم گویند مولف راست * ہوا جز درد و غم ہرگز نہ وصال دلربا قسمت * یہی تہا قسمت ناساز مین مقسوم یا قسمت *

* لہ الحمد فی الاولی والآخرۃ *

گرو جہ ہمت این اقل الحقیقۃ علی قدر یعنو یت صرف گردید و بحسب قوہ بفعل رسید وانصاف ز انہ

کہ در ترتیب این نسخہ چہ گرامی انفاس صرف
شد تا پیرایہ اتمام یافت وچہ شرایف اوقات
بسر رفت تا پرتو انتظام یافت صحت اینمقال
بر محاورہ دانان مبین و صدق این دعوی بر صاحب
زبانان متیقن چہ از بدو رواج ریختہ الی یومنا ہذا
ہیچ نسخہ درین زبان بہ تحریر نرسیدہ و رسالۂ
بدین نہج مرتب نگردیدہ * * مثنوی *
حبذا نسخۂ فصیح بیان * جامع اصطلاح ہند وستان
اسمین جو ہین فصیح و غیر فصیح * من وعن ہی ہر ایک کی تشر
بلکہ تفریق جایز و ممنوع * واسطی جسکی یہ ہوا موضو
ہر ایک اپنی مثا پہر ہی رقم * تا مبین ہو امتیاز از ہم
صفحہ صفحہ بیان ہوئی تحقیق * اہل تحقیق سمجھی یہ تدقید
اصطلاحات دہلوی یکسر * ثبت کین اسمین کہاکی جا خوا
بکمال جان و دل کئی تالیف * تب یہ تالیف ہوئی بہ ا
جو ممیز ہو اسکا قدر شناس * اس جگر کا دی کو کری وہ قیاس

رچہ کوئی رہا نہیں معیار * سر دہرا یک ہنر کا ہی بازار
ات صد شکر ایکو ہی ممدوح * وصف جسکی نہو سکین مشروح
ہوا اسکا باعث تالیف * جسکا مادح ہی یہہ ضعیف ونحیف
سکی ارشاد سی ہوا یہہ خیال * نام جسکا رہیگا تا صد سال
عنی نقاد علم امیر الممالک * جامع جود و حلم امیر الممالک
سخن سنج اور قدر شناس * قدر ہر فن کی ہی اوسیکی پاس
شک اسکا وہ قدردان ہوگا * اجر کب اسکا رائگان ہوگا

اکنون بیان دیگر چند فقرہ کہ از متعلقات این کتاب
است واجب آمد باید دانست کہ مصطلحات
تضرت دہلی باعتقاد راقم بر تر از شمار است
و ضبط ہمگین متعذر و دشوار مگر ہر چہ را استدات
از کلام موزونان بہم رسیدہ درین مختصر ثبت گردانیدہ
وآن نیز متنوع بر دو نوع بعضی بیک معنی و برخی
بچند معنی ناقدان بصیر بحسب قرینہ تمیز از ہم کنند
وآگہان خبیر نظر بر مقامی تفرقہ بخشند بالجملہ مختصریست

مفید جهت استفادهٔ طالبان این مقصد و ملخصیست مفیض بنابر انتفاع پژوهندگان این مطالب و عبارتش ازان اغلاق لفظ ندارد تا نسخه عام الفیض و عموم الفهم باشد و هر عامی و مبتدی فواید معنوی بردارد و حالیا استدعاء از دیده وران باینخالف آنست که من اوله الی اخره به چشم انصاف و دردمندی درنگرند و بخیال من صنف قد استهدف التماس از حسد پیشگان با اعتساف آنکه هرجا بمقتضای بشریت سهو و خطائی یابند از طعن و تعریض درگذرند چه انسان هر اینه جایز الخطا است و شیوهٔ عیب جوی خیلی نازیبا * غلام همت آن عارفان با کرمم * * که یک صواب به بینند و صد خطا بخشند * والحمد لله علی الاتمام والصلوٰة والسلام علی نبیه وآله الکرام * واصحابه العظام *

* لله الحمد والمنة که این نسخه نادر التبیان *
* مسمی بشمس البیان فی المصطلحات *
* هندوستان من تالیفات ابلغ البلغای زمان *
* متخلص بطبش مرزا جان بتاریخ بست وپنجم *
* شهر ذی حجه سنه یکهزار و وصد وشصت *
* وشش من ہجرة النبویه علی صاحبها *
* الف الف تحیة در بلدهٔ فرخنده *
* بنیاد مرشدآباد واقع محله قطب پور *
* از مطابع مطبع آفتاب *
* عالم تاب طالع *
* وضیابخش *
* طبایع خاص وعام *
* گردید *
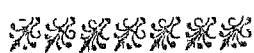
تصحیح اغلاط شمس البیان

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳	۱۰	فی المصطلحات	فی مصطلحات
		ہندوستان	الہندوستان
۵	٦	ڈراتی	دھراتے
۷	۱۳	آب	اب
۱۲	۱۱	غم مین	غمین
۱۸	۱	اتمامی	تمامی
۱۹	۷	بچہارین	پچہارین
۱۹	۱۵	سنا	سنا
۲۱	۸	دکھلاے	دکھلاوے
۲۱	۱۴	لگاؤ لگا	پگاؤ لگا
۲۱	۱۵	پگاؤ لگا	لگاؤ لگا
۲۳	۵	حسن کو	حسن کا
۲۴	۷	بھیگنی	بھیگتی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲۶	۱۳	لنجر	گنجر
۲۸	۳	ثمانين	ثمانی
۲۸	۹	تفریط	افراط
۲۹	۴	تا دری	تاآوری
۲۹	۱۰	چادری	چاؤری
۲۹	۱۰	تاآدری	تاآوری
۳۱	۸	صعف	صف
۳۳	۳	یک	ایک
۳۹	۱۵	لرکی	لرگی
۴۰	۴	بد ہیں	بندھیں
۴۳	۲	لوکا	لوگوںکا
۴۵	۶	تابنجالی محبت کی	بتنجانے کی محبت
۴۸	۸	مت سے بھوبال	مت وانستہ نکال
۴۸	۱۰	وقیست	وقتی است

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۹	۱۴	آرسی ہی	آرسی
۵۱	۷	تجنیس	بہ تجنیس
۵۱	۱۱	دل لوروا	دل گوردا
۵۲	٦	ترا	تیرا
۵۵	۵	دہرک	دھک
۵٦	۸	نشیند	نشینند
۵۸	٦	چمکی	چمکنی
٦۰	۱۵	گوئی	کوئی
٦۷	۱	گوئی	کوئی
٦۷	٦	براعت	براعات
۷۲	۷	پہاپچہڑی	پھاپجھڑی
۷۲	۹	محض	مختص
۷۷	۲	خوب تہی	جو نہ تھی
۷۹	۱۳	کہ یہی	کہ پہلے ہی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۸۲	۳	چڑھیاہی مجھی	چڑھاہی
۸۲	۸	بار عجمی	بار موحد
۸۳	۲	یار سے تجکو	یار کو تجھ سے
۸۳	۶	سند لیتا	سند لتا
۸۳	۱۴	عن الشعرا	عن بعض
۸۵	۶	گراب	گراب
۸۵	۷	چھرتی	جھرتے
۸۵	۱۱	دیکھی	دیکھے
۸۶	۲	آپ	اب
۸۶	۵	لگا گئی	لگا گئے
۸۸	۱۰	کہ کیچھ	کچھ
۹۱	۱۱	گناہ	گناہ
۹۴	۱	لرچہ	گرچہ